

IZVJEŠTAJ ECRI-a O BOSNI I HERCEGOVINI

(peti ciklus monitoringa)

Usvojen 6. decembra 2016.
Objavljen (...)

SADRŽAJ	
PREDGOVOR	5
OPŠTI REZIME	7
NALAZI I PREPORUKE	9
I. ZAJEDNIČKE TEME	9
1.ZAKONI PROTIV RASIZMA I RASNE DISKRIMINACIJE.....	9
- ODREDBE KRIVIČNOG ZAKONA.....	9
- ODREDBE GRAĐANSKOG I UPRAVNOG PRAVA	10
- DRŽAVNA SPECIJALIZOVANA TIJELA	11
2. GOVOR MRŽNJE.....	11
- PODACI.....	11
- RASIZAM U POLITIČKOM GOVORU.....	12
- RASISTIČKI GOVOR MRŽNJE U MEDIJIMA.....	12
- RASISTIČKI GOVOR MRŽNJE NA INTERNETU.....	13
- RASISTIČKI GOVOR MRŽNJE U OBLASTI SPORTA.....	14
- GOVOR MRŽNJE USMJEREN PROTIV LGBT OSOBA	14
- MJERE KOJE PREDUZIMAJU ORGANI VLASTI	15
3. RASISTIČKO I HOMO/TRANSFOBIČKO NASILJE	16
- PODACI.....	16
- RASISTIČKO NASILJE	17
- HOMOFOBIČNO I TRANSFOBIČNO NASILJE.....	17
- MJERE KOJE PREDUZIMAJU ORGANI VLASTI	15
4. POLITIKE ZA INTEGRACIJU	19
- OPŠTI KONTEKST	19
- INTEGRACJA OBRAZOVNOG SEKTORA	19
- POV RATNICI	22
- NACIONALNE MANJINE	23
- ROMI	23
II. TEME SPECIFIČNE ZA BOSNU I HERCEGOVINU	26
1. PRELAZNE PREPORUKE ČETVRTOG CIKLUSA	26
2. PITANJA KOJA SE TIČU EFIKASNOSTI NEZAVISNIH TIJELA KOJIMA JE POVJERENO DA SE BORE PROTIV RASIZMA I RASNE DISKRIMINACIJE, U SKLADU SA OPŠTIM PREPORUKAMA ECRI-a BR. 2 I 7.....	27
3. POLITIKE ZA BORBU PROTIV DISKRIMINACIJE I NETOLERANCIJE PROTIV LGBT OSOBA	28
- PODACI.....	28
- ZAKONODAVSTVO	28
- DISKRIMINACIJA PROTIV LGBT OSOBA U KLJUČNIM PODRUČJIMA DRUŠTVENOG ŽIVOTA	29
- PRELAZNE PREPORUKE ZA DALJNJE AKTIVNOSTI	31
- LISTA PREPORUKA	33
- BIBLIOGRAFIJA.....	37

PREDGOVOR

Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI) osnovana je od strane Vijeća Evrope. Ona predstavlja nezavisno tijelo za praćenje ljudskih prava, specijalizirano za pitanja koja se odnose na rasizam i netoleranciju. Sastavljena je od nezavisnih i nepristrasnih članova, koji se imenuju na osnovu visokog moralnog autoriteta i priznate stručnosti u rješavanju problema rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije.

U okviru zakonom propisanih aktivnosti, ECRI obavlja monitoring u pojedinačnim zemljama i analizira situaciju u svakoj od država članica u pogledu rasizma i netolerancije i daje sugestije i prijedloge za rješavanje uočenih problema.

Kod ovog pojedinačnog pristupa sve se države članice Vijeća Evrope ravnopravno razmatraju. Rad se odvija u ciklusima od 5 godina, pri čemu se godišnje razmatra 9-10 zemalja. Prvi krug izvještaja bio je dovršen krajem 1998. godine, drugi krug krajem 2002. godine, treći krug krajem 2007. godine, četvrti krug početkom 2014. Rad na petom krugu izvještaja započeo je u novembru 2012.

Metode rada kod sastavljanja izvještaja obuhvataju analize dokumenata, posjetu državi o kojoj se piše izvještaj, te nakon toga povjerljivi dijalog sa državnim vlastima.

Izvještaji ECRI-a nisu rezultat istraga ili sudskih dokaza. Oni predstavljaju analize koje se zasnivaju na velikom broju informacija prikupljenih iz širokog kruga raznih izvora. Dokumentarne studije se zasnivaju na velikom broju domaćih i međunarodnih pisanih izvora. Posjeta na licu mjesta omogućava direktne susrete sa krugovima zainteresiranih strana (vladinih i nevladinih) u cilju prikupljanja detaljnih informacija. Proces povjerljivog dijaloga sa državnim vlastima omogućava ovim potonjim, ukoliko to smatraju potrebnim, da predlože izmjene i dopune nacrtu izvještaja, u cilju ispravljanja svih eventualnih materijalnih grešaka u izvještaju. Na kraju ovog dijaloga, ukoliko to žele, državne vlasti mogu zahtijevati da njihova gledišta budu priložena u dodatku konačnog izvještaja ECRI-a.

Peti krug pojedinačnih izvještaja se fokusira na četiri teme koje su zajedničke svim državama članicama: (1) zakonodavna pitanja, (2) govor mržnje, (3) nasilje, (4) politike za integraciju, i određen broj tema koje su specifične za svaku od njih. Prelazne preporuke iz četvrtog ciklusa koje nisu provedene ili koje su djelimično provedene u četvrtom ciklusu monitoringa takođe će biti praćene u ovom ciklusu.

U okviru petog ciklusa, ponovo je zatražena prioritarna implementacija za dvije specifične preporuke odabrane od onih datih u izvještaju. Najkasnije dvije godine nakon objavljivanja ovog izvještaja, ECRI će sprovesti proces privremenog praćenja u vezi sa provođenjem ove dvije preporuke.

Izvještaj koji slijedi sastavljen je od strane ECRI-a na vlastitu i punu odgovornost. On se odnosi na situaciju do 30. juna 2016. godine; dešavanja nakon tog datuma nisu obuhvaćena analizom, niti uzeta u obzir u zaključcima i prijedlozima datim u izvještaju.

OPŠTI REZIME

Od objavljivanja ECRI-evog izvještaja o Bosni i Hercegovini 7. decembra 2010. godine, napredak je ostvaren u nizu polja pokrivenih tim izvještajem.

Obuke o primjeni Zakona o zabrani diskriminacije, kao i obuke o borbi protiv zločina iz mržnje organizovane su za sudije, tužioce i policijske službenike.

Napadi na izbjeglice obično bivaju brzo osuđeni od strane lokalnih političkih predstavnika; a ministar pravde Kantona Sarajevo je osudio napad iz marta 2016. godine na LGBT događaju, tražeći da se incident istraži kao homofobični zločin iz mržnje.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice izradilo je revidiranu strategiju za provođenje Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma, koji pokriva prava izbjeglica, sa akcentom na stambeno zbrinjavanje i infrastrukturu, kao i na podršku pri zapošljavanju.

Predstavnici vlasti su informisali ECRI da je problem diskriminacije na etničkoj osnovi prava na ostvarivanje penzija riješen.

Ostvaren je napredak u vezi sa pristupom Roma ličnim dokumentima, te provođenju Revidiranog akcionog plana o obrazovnim potrebama Roma iz 2010. godine. Učenici sada često dobijaju udžbenike, školski pribor, te finansijsku pomoć za prevoz i užinu. Kao rezultat toga, povećan je procenat upisa u školu Romske djece, dok je procenat preranog napuštanja škole smanjen.

ECRI pozdravlja ova pozitivna dešavanja u Bosni i Hercegovini. Međutim, uprkos ostvarenom napretku, neka pitanja i dalje su razlog za zabrinutost.

Odredbe državnog krivičnog, građanskog i upravnog zakonodavstva još uvijek nisu u potpunosti u skladu sa Preporukom br. 7 ECRI-ja u pogledu opšte politike o državnom zakonodavstvu u cilju borbe protiv rasizma i rasne diskriminacije.

Međuetničke tenzije i nivo govora mržnje s tim u vezi je još uvijek visok. Političari i mediji koriste govor mržnje, dok organi vlasti ne preduzimaju odgovarajuće aktivnosti protiv toga. Govor mržnje protiv LGBT osoba takođe predstavlja problem, a napadi na LGBT događajima nisu adekvatno procesuirani, tako da ne pružaju efikasnu preventivu protiv ponavljanja takvih zločina.

U oblasti obrazovanja, etnički podijeljeni obrazovni sistemi su još uvijek na snazi, a političke elite iz tri osnovne etničke grupe ne pokazuju spremnost da uvedu inkluzivne i integrisane škole. ECRI sa žaljenjem konstatuje da nijedna preporuka iz 2010. godine s tim u vezi nije ispoštovana.

Izostanak napretka u vezi sa izvršavanjem presude Evropskog suda za ljudska prava (ECtHR) u slučaju Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine predstavlja još jedan primjer ustrajne nespremnosti da se prevaziđu etničke podjele u zemlji u svrhu izgradnje inkluzivnog društva.

Uprkos naporima na provođenju revidirane strategije za izbjeglice, izgrađena je samo polovina planiranih stambenih jedinica, a stopa implementacije u drugim oblastima revidirane strategije je čak i manja. Zbog toga stvaranje atmosfere dobrodošlice za izbjeglice i dalje ostaje iluzija.

U vezi sa stanjem u Romskoj zajednici, državni akcioni planovi nisu u potpunosti provedeni, a stanje Roma ostaje obilježeno visokim stepenom društvene isključenosti.

Institucija ombudsmana, u kojoj je process donošenja odluka složen, nema dovoljno zaposlenih i samo 50% njenih preporuka se implementira. Nadalje, predstojeći zakon bi mogao ugroziti njenu finansijsku nezavisnost.

U ovom izvještaju, ECRI traži od organa vlasti da preduzmu aktivnosti u nekoliko oblasti; u tom smislu, daje niz preporuka, koje uključuju sljedeće.

Organi vlasti treba da usaglase državni krivični, građanski i upravni zakon, uopšte, sa Preporukom br. 7 ECRI-ja u pogledu opšte politike o državnom zakonodavstvu u cilju borbe protiv rasizma i rasne diskriminacije.

Organi vlasti treba da izrade, zajedno sa nevladinim i međunarodnim organizacijama, sveobuhvatnu strategiju za borbu protiv govora mržnje, kao i preduzmu aktivnosti da promovišu toleranciju prema LGBT osoba. Takođe treba da izvrše procjenu obuka koje se tiču govora mržnje kako bi napravili eventualne izmjene u daljem provođenju obuka.

Svi oblici segregacije u školama treba da prestanu, uključujući i “dvije škole pod jednim krovom” i monoetničke škole. Zajedničko jezgro nastavnih planova treba sprovesti u potpunosti i dalje ga razraditi. Organi vlasti takođe treba da obezbijede inkluzivnu i nediskriminatornu atmosferu za učenje u svim školama, te uklanjanje svih simbola koji predstavljaju etničku ili vjersku pristrasnost.*

Revidirana strategija za izbjeglice treba biti u potpunosti sprovedena. Vlasti takođe treba da izrade, sprovedu i finansiraju sveobuhvatnu i integrisanu državnu strategiju za Rome. Nadalje, Bosna i Hercegovina, treba da izvrši odluke Evropskog suda za ljudska prava (ECtHR) u slučaju Sejdić i Finci.

Vlasti treba da osnaže kapacitete Institucije ombudsmana kako bi mogla da efikasno sprovodi svoj mandat po pitanju anti-diskriminacije. Ovo, između ostalog, treba da uključi efikasan proces donošenja odluka, odgovarajuće povećanje sredstava, dovoljne ljudske resurse, kao i kampanje za podizanje svijesti. U kontekstu planiranih izmjena i dopuna Zakona o ombudsmanu, Instituciji treba obezbijediti da zadrži potpuno finansijsku nezavisnost od vlade. Nadalje, vlasti treba da intenziviraju napore kako bi unaprijedili stepen provođenja preporuka Institucije ombudsmana.*

*Ova preporuku će biti predmet procesa prelaznog praćenja ECRI-a u periodu od najkraće dvije godine od objavljivanja ovog izvještaja.

NALAZI I PREPORUKE

I Zajedničke teme

1. Zakoni protiv rasizma i rasne diskriminacije¹

- Odredbe krivičnog zakona

1. Država se sastoji iz dva entiteta, tačnije Federacije Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu Federacija), koja se dalje dijeli na deset kantona od kojih svaki ima svoju vladu, i Republike Srpske (u daljem tekstu RS). Nadalje, Distrikt Brčko, oko kojeg je bilo neslaganja na kraju rata 1992-1995, uspostavljen je 1999. godine kao autonoman distrikt nakon arbitraže koju je vodila međunarodna zajednica. Pravni poredak uvažava ovakvu situaciju, te zbog toga pored Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine na državnom nivou (u daljem tekstu KZBH), oba entiteta i Distrikt Brčko takođe imaju svoje krivične zakone.
2. Uopšteno govoreći, odredbe KZBH uvažavaju mnoge ECRI-jeve preporuke koje se tiču korištenja krivičnog zakona sadržanim u Preporuci br. 7 u pogledu opšte politike o nacionalnom zakonodavstvu u borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije. Relevantne odredbe sadržane su u članovima 145, 145(a), 171 i 176 KZBH.² Međutim, neke odredbe nisu u potpunosti u skladu sa Preporukom br. 7 u pogledu opšte politike, te ostaju razne neusklađenosti.
3. Jezik, boja kože i državljanstvo nisu uključeni u navedene osnove u gore pomenutim članovima. Spolna orijentacija i rodni identitet takođe nedostaju. KZBH ne sadrži odredbe kojima se krivično sankcionišu javne uvrede, klevete ili prijetnje, ili javno izražavanje sa rasističkim ciljem, ideologije koja zagovara nadmoć, ili koja potcjenjuje ili ocrnjuje, na osnovu rase, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, nacionalnosti ili nacionalnog ili etničkog porijekla. Takođe ne postoje odredbe kojima se sankcioniše osnivanje ili vođstvo grupe koja promovira rasizam, niti pružanje podrške takvoj grupi i učesće u njenim aktivnostima. Nadalje, širenje ili dijeljenje u javnosti pisanog, ilustriranog ili drugog materijala u rasističke svrhe, te proizvodnja ili skladištenje istog s ciljem, širenja ili dijeljenja u javnosti takođe nije krivično sankcionisano. Štaviše, javno osporavanje, umanjivanje važnosti, opravdavanje ili opraštanje, sa rasističkim ciljem, zločina genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina takođe nije izričito zabranjeno.
4. Nisu izvršene izmjene i dopune KZBH nakon posljednjeg ECRI-jevog izvještaja koji je, između ostalog, preporučio uvođenje rasističke pobude kao otežavajuće okolnosti. Ipak, na entitetskom nivou su izvršene relevantne izmjene Krivičnog zakona RS 2010. godine. Član 37 Krivičnog zakona utvrđuje otežavajuću okolnost za krivična djela motivisana mržnjom sa

¹ U skladu sa Preporukom br. 7 ECRI-ja u pogledu opšte politike „rasizam” znači vjerovanje da osnova kao što je “rasa”, boja kože, jezik, vjeroispovijest, nacionalnost ili nacionalno ili etničko porijeklo opravdava omalovažavanje osobe ili grupe osoba, ili ideju o nadmoći osobe ili grupe osoba. U skladu sa Preporukom br. 7 ECRI-ja u pogledu opšte politike, „rasna diskriminacija” znači svako različito postupanje na osnovu “rase”, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, nacionalnosti ili nacionalnog ili etničkog porijekla koje nema nikakvo objektivno i razumno opravdanje.

² Krivični zakon Bosne i Hercegovine (2003, izmijenjen i dopunjen 2015)

spiskom različitih osnova koji uključuju i etničko porijeklo, jezik, vjeru, boju kože i spolnu orijentaciju. Rodni identitet nije uključen. Slično tome, član 49 Krivičnog zakona Distrikta Brčko utvrđuje otežavajuću okolnost za krivična djela motivisana mržnjom sa spiskom osnova koji uključuju gore navedene osnove. Rodni identitet ni ovdje nije uvršten.

5. Slične izmjene i dopune su bile predložene na Krivični zakon Federacije 2010. godine, ali nisu usvojene. Zakon uključuje poboljšanja u pogledu kazni za određena djela, kao što su ubistvo, teška tjelesna povreda ili silovanje, u slučaju kada su ista izvršena na rasnoj, nacionalnoj ili etničkoj osnovi.³ Pokrenute su dvije inicijative 2013. i 2014. godine da se izmijeni Krivični zakon Federacije kako bi se definisao zločin iz mržnje i obezbijedile proporcionalne kazne za djela počinjena iz mržnje. Oba prijedloga bila su usvojena u Predstavničkom domu Federacije, ali su odbijena u Domu naroda. Vlasti su obavijestile ECRI da će Vlada Federacije nastaviti da predlaže ove amandmane.
6. ECRI preporučuje da vlasti uopšteno usaglase Krivični zakon Bosne i Hercegovine sa ECRI-jevom Preporukom br. 7 u pogledu opšte politike kao što je naglašeno u prethodnim pasusima; a posebno treba da izričito (i) dodaju jezik, boju kože i državljanstvo, spolnu orijentaciju i rodni identitet u navedene osnove u članovima 145, 145a 171 i 176; (ii) krivično sankcionišu rasističke uvrede, klevete ili prijetnje, kao i javno izražavanje sa rasističkim ciljem, ideologije koja zagovara nadmoć, ili koja podcjenjuje ili ocrnjuje grupu osoba, na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, nacionalnosti ili nacionalnog ili etničkog porijekla; (iii) zabrani osnivanje ili vođstvo grupe koja promovise rasizam, te pružanje podrške takvoj grupi i učestvovanje u njenim aktivnostima; (iv) zabrani širenje i dijeljenje u javnosti, te proizvodnju ili skladištenje u svrhu širenja i dijeljenja u javnosti, s rasističkim ciljem, svakog pisanog, ilustrovanog i drugog materijala sa rasističkim sadržajem; i (v) krivično sankcioniše javno osporavanje, umanjivanje važnosti, opravdavanje ili opraštanje, sa rasističkim ciljem, zločina genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina. Nadalje, rasistička i homo/transfobična pubuda treba da bude uvedena kao otežavajuća okolnost na državnom i entitetskom nivou gdje to već nije učinjeno.

- **Odredbe građanskog i upravnog prava**

7. Što se tiče korištenja građanskog i upravnog prava u borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije, ECRI zapaža da Član I, stav 4, Ustava zabranjuje diskriminaciju, između ostalog, po osnovu rase, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, nacionalnog porijekla, ili pripadnosti nacionalnoj manjini.⁴ Nadalje, Zakon o zabrani diskriminacije⁵, koji je usvojen 2009. godine i koji se primjenjuje na cijelu zemlju, navodi u nabrojanim osnovama rase, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, etničkog porijekla i vjeroispovijesti, i spolnu orijentaciju, kao što je preporučeno u ECRI-jevoj Preporuci br. 7, stav 5, u pogledu opšte politike. Međutim, državljanstvo i rodni identitet nisu navedeni u datim osnovama.

³ Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (2003, izmijenjen 2011).

⁴ Ustav Bosne i Hercegovine (1995).

⁵ Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine (2009).

8. Zakon o zabrani diskriminacije uvažava većinu ECRI-jevih preporuka koje se tiču građanskog prava sadržanog u njenoj Preporuci br. 7 u pogledu opšte politike. Određeni propusti ipak ostaju. Stav 4 ovog Zakona uključuje većinu oblika diskriminacije koji su navedeni u stavu 6 ECRI-jeve Preporuke br. 7 u pogledu opšte politike, osim diskriminacije udruživanjem i najavljene namjere diskriminacije. Pored toga, Zakon ne predviđa da diskriminirajuće odredbe sadržane u pojedinačnim ili kolektivnim ugovorima ili sporazumima, unutarnjim pravilnicima preduzeća, pravilima kojima se uređuju profitna ili neprofitna udruženja, i pravilima kojima se uređuju nezavisna zanimanja i organizacije radnika i poslodavaca treba da budu izmijenjene ili proglašene nevažećim, kao što je preporučeno Preporukom br. 7, stav 14⁶, u pogledu opšte politike. Nadalje, nije predviđena obaveza da se obustavi javno finansiranje organizacija, ili političkih stranaka, koje promovišu rasizam.⁷
9. ECRI preporučuje da vlasti uopšteno usaglase odredbe građanskog i upravnog prava sa njom Preporukom br. 7 u pogledu opšte politike kao što je navedeno u prethodnim pasusima; a posebno treba da izmijene i dopune Zakon o zabrani diskriminacije da izričito: (i) uključi državljanstvo i rodni identitet kao nedozvoljene osnove; (ii) da zabrani djela diskriminacije udruživanjem i najavljenom namjerom diskriminacije; (iii) uvedu obavezu da se izmijene ili proglase nevažećim diskriminirajuće odredbe sadržane ugovorima, sporazumima i pravilnicima u oblasti zapošljavanja, te internim pravilima udruženja i stručnih tijela, kao što je preporučeno u ECRI-jevoj Preporuci br. 7, stav 14 u pogledu opšte politike. Nadalje, treba da uvedu odredbe kojima se obustavlja javno finansiranje rasističkih političkih partija ili organizacija.
10. Izostanak progressa u izvršenju odluke Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine diskutovan je u dijelu I.4.
- **Državna specijalizovana tijela⁸**
11. Zakoni koji se odnose na mandat i ovlaštenja Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu Institucija ombudsmana) je uopšteno govoreći u skladu sa ECRI-jevom Preporukom br. 7 u pogledu opšte politike. Međutim, Institucija ombudsmana ne može predstavljati žrtve u postupcima pred sudovima, kao što je preporučeno u stavu 24 Preporuke 7.⁹
12. ECRI preporučuje da vlasti dodijele pravo i izgrade kapacitet Institucije ombudsmana da zastupa žrtve pred sudom u parnicama koje se odnose na diskriminaciju.

⁶ Zakon o zabrani diskriminacije (2009); i Zakoni o radu Federacije (1999) i Republike Srpske (1999).

⁷ Zakon Bosne i Hercegovine o udruženjima i fondacijama (2008) i Zakon o finansiranju političkih stranaka (2012).

⁸ Nezavisna tijela koja su izričito zadužena za borbu protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma, netolerancije i diskriminacije na osnovu etničkog porijekla, boje kože, državljanstva, vjeroispovijesti i jezika (rasna diskriminacija), na državnom nivou.

⁹ Takođe treba napomenuti da Zakon o građanskom postupku Bosne i Hercegovine ne sadrži mogućnost „prijatelja suda“ (amicus curiae).

13. Za više informacija u vezi sa efikasnošću Institucije ombudsmana, molimo da pogledate dio II.2.

2. Govor mržnje¹⁰

- Podaci

14. Ne postoje zvanični statistički podaci o upotrebi rasističkog govora mržnje u zemlji. Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu OSCE misija) smatra da je govor mržnje ipak još uvijek dio svakodnevnog života u Bosni i Hercegovini, te da se incidenti često dešavaju i u političkom dijalogu.¹¹ Govor mržnje se obično zasniva na etničkim ili pridruženim vjerskim identitetima. Ovaj problem posebno zabrinjava iz razloga što upotreba takve retorike dalje produbljuje postojeće neprijateljstvo i nepovjerenje između tri glavne etničke grupe (Bošnjaci, Hrvati i Srbi). Nadalje, OSCE misija je 2013. godine izvjestila o brojnim prijetnjama, uključujući i ozbiljan slučaj na području Gračanice, gdje se srpskim porodicama prijetilo da će im kuće biti zapaljene, djeca ubijena i žene silovane.¹² U 2012. godini, OSCE je već izvjestio o tri slučaja prijetnji etničkim Bošnjacima i Srbima.¹³

- Rasistički politički govor

15. Zbog institucionalne strukture države, koja je čvrsto podijeljena po etničkim osnovama, politička klima je posebno pogodna za upotrebu govora mržnje.¹⁴ Uprkos preporukama ECRI-ja datim u vezi s ovim u izvještaju iz 2010. godine (stavovi 46-48), političari nastavljaju da često koriste govor mržnje u predizbornim kampanjama kako bi zadržali glasove birača iz sopstvene etničke grupe na osnovu etno-nacionalističkih narativa. U tom kontekstu, političari često pominju kontroverzne događaje iz ratnog vremena kako bi ponovo zapalili osjećanja etničke pripadnosti.

16. Na primjer, 20. marta 2016. godine, Predsjednik RS, Milorad Dodik, prisustvovao je zvaničnoj svečanosti otvaranja studentskog doma u Palama, koji je dobio ime po vođi Bosanskih Srba iz ratnog perioda Radovanu Karadžiću. Ovo se dogodilo dok se vodio postupak protiv Radovana Karadžića pred Međunarodnim sudom za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju (ICTY). Isti sud je 24. marta 2016. godine glasio Radovana Karadžića krivim za genocid, ratni zločin i zločin protiv čovječnosti i osudio ga na 40 godina zatvora. Izvijesteno je da je Dodik rekao TV reporteru tokom događaja da "poštuje Radovana Karadžića kao snažnog i karakternog čovjeka".¹⁵ Njegovo

¹⁰ Definiciju „govora mržnje“ pogledati u Preporuci br. R (97) 20 Savjeta ministara državama članicama o „govoru mržnje“, usvojenu 30.10.1997.

¹¹ OSCE (18. juni 2015). Transparency International Bosna i Hercegovina (2013):197.

¹² OSCE/ODIHR (2014) – OSCE/ODIHR uvrštava slučajeve prijetnji i i podsticaja na nasilje u svoje statističke podatke o zločinima iz mržnje, ali ne i govor mržnje per se. Cf. Stav 39 dolje i OSCE-ova definicija zločina iz mržnje dostupni na <http://hatecrime.osce.org/what-hate-crime>.

¹³ OSCE/ODIHR (2013).

¹⁴ Albanski medijski institut (2014): 58-59.

¹⁵ Balkan Insight (21. mart 2016.) – vidi takođe stavove 3 i 6 u dijelu I.1 o ECRI-evoj preporuci u vezi sa javnim osporavanjem, umanjivanjem važnosti, opravdavanjem ili opraštanjem, sa rasističkim ciljem, zločina genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina.

pojavljivanje na ovom događaju je uveliko protumačeno kao dio političke kampanje da se privuku srpski nacionalistički glasači u RS pred lokalne izbore 2016. godine.

17. U tom smislu ECRI takođe zapaža da je u većinski Bošnjačkom gradu Bihaću ulica nazvana po Rasimu Deliću, bivšem komandantu Bosanske armije kojeg je Međunarodni sud za ratne zločine (ICTY) osudio 2008. godine. U gradu Mostaru je nekoliko ulica nazvano po vođama ustaškog fašističkog režima, kao što su Mile Budak i Jure Francetić, koji je saradivao sa nacistima tokom drugog svjetskog rata. U aprilu 2016. godine, Općinsko vijeće većinski hrvatskog grada Čapljine takođe je odlučilo da se jedna ulica nazove po Milu Budaku.¹⁶
18. ECRI daje snažnu preporuku da nadležne vlasti promijene sve nazive javnih mjesta, kao što su studentski dom na Palama i ulice koje su dobile naziv po ratnim zločincima i nacističkim saradnicima, koja bi mogla dovesti do javnih osporavanja, umanjivanja važnosti, opravdavanja i opraštanja, sa rasističkim ciljem, genocida, ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, te da se ubuduće suzdrže od korištenja takvih imena.

- Rasistički govor mržnje u medijima

19. Organizacija za medije u južnoj i jugoistočnoj Evropi (SEEMO) je 2011. godine izrazila zabrinutost sa situacijom u oblasti medija u zemlji, naglašavajući da javni emiteri i privatni mediji odražavaju etničke podjele.¹⁷ Nekoliko nevladinih organizacija koje su uključene u monitoring medija izvještavaju da se situacija od tada nije popravila. Mediji su i dalje snažno instrumentalizovani od strane političkih elita koje koriste govor mržnje.¹⁸ Kao rezultat toga, govor mržnje je postao uobičajena pojava u medijima.¹⁹
20. Mediji i dalje često podliježu jednostranom informisanju, namjerno pogrešnom tumačenju i stereotipiziranju.²⁰ Pored toga, čest problem je doslovno citiranje govora mržnje bez neophodnih objašnjenja, kritike i uredničkog ograđivanja što dovodi do prenošenja poruka mržnje. Državno udruženje novinara izvršilo je 2013. godine monitoring u oblasti printanih i elektronskih medija i javnih emitera, koji je pokazao da je 485 članaka i priloga sadržavalo govor mržnje. Vijeće za štampu je 2013. godine zaprimilo 83 žalbe koje se odnose na govor mržnje, što predstavlja povećanje od 60% u odnosu na 2012. godinu.²¹ Međutim, ove cifre ukazuju samo na dio problema, jer ne postoji sveobuhvatno prikupljanje podataka. OSCE je smatrao da se govor mržnje u medijima, uključujući i društvene medije i televizijske debate, naročito povećao tokom kampanje za opšte izbore 2014. godine.²²

¹⁶ Balkan Insight (21. mart 2016.); Nezavisne novine (18. april 2016.); i Večernji list BiH (30. juli 2014.).

¹⁷ Organizacija za medije za južnu i istočnu Evropu (2011):3.

¹⁸ Transparency International Bosna i Hercegovina (2013): 189.

¹⁹ Ibid.: 192.

²⁰ Međunarodni odbor za istraživanje i razmjenu (IREX) (2014): 20.

²¹ Ibid.: 6.

²² OSCE/ODIHR (12. oktobar 2014):2.

21. Takođe postoji trend u medijima da se širi netolerancija na etničkoj i vjerskoj osnovi tako što se ove grupe identifikuju kao "drugi". Ovo se, na primjer, radi tako što se koriste negativni metonimski označitelji umjesto direktnog imenovanja.²³ Na primjer, Srbe nazivaju "četnici" (srpske paravojne snage tokom drugog svjetskog rata) kako bi ih diskreditovali.²⁴ 2012.godine, objavljen je članak po naslovom "Miješano meso" na web stranici časopisa Glas Srpske, u kom su korišteni metonimski označitelji za zagovaranje protiv sklapanja brakova između pripadnika različitih etničkih grupa, a u korist zadržavanja etničke "čistoće".²⁵

- Rasistički govor mržnje na internetu

22. Elektronski mediji se sve češće koriste za širenje govora mržnje,²⁶ a naročito se to odnosi na dijelove za komentare portala sa vijestima, elektronskih izdanja štampanih medija i specijalizovanih foruma na internetu.²⁷ Prema studiji monitoringa medija, koju je 2012. obavilo Udruženje novinara, najdirektniji primjeri govora mržnje u elektronskim medijima nađeni su u dijelovima za komentare. Međutim, govor mržnje, predrasude i stereotipi su takođe prisutni u elektronskim člancima, kao na primjer u slučaju pomenutom u stavu 21 gore.²⁸ Vijeće za štampu je 2011. godine pokrenulo kampanju *Nisi nevidljiv* protiv govora mržnje na internetu. Kao rezultat javnog podizanja svijesti i poziva upućenim korisnicima interneta da prijave govor mržnje, organizatori su zaprimili 200 pritužbi u 2013. i 594 u 2014. godini. Vijeće za štampu ukazuje na ove slučajeve kod urednika elektronskih medija i pokušava da pregovara o njihovom uklanjanju. Nekih 20 slučajeva su predati policiji na istragu.

-Rasistički govor mržnje u oblasti sporta

23. U martu 2014. godine, fudbalski meč, odigran u RS između juniorskih reprezentacija Bosne i Hercegovine i Srbije, morao je biti prekinut zbog uvredljivog navijanja kao podrška genocidnom masakru u Srebrenici 1995.²⁹

24. U oblasti sporta je prijavljeno nekoliko antisemitskih govora mržnje. U avgustu 2014. godine, tokom kvalifikacijske utakmice u Tuzli za Evropsko košarkaško prvenstvo, navijači su raširili transparent koji prikazuje izraelsku zastavu sa svastikom u sredini umjesto Davidove zvijezde. U junu 2015,

²³ Albanski medijski institut (2014): 58.

²⁴ Ibid.: 59-60.

²⁵ Pejaković (2012); vidi takođe Bieber (2012).

²⁶ Albanski medijski institut (2014): 57.

²⁷ Transparency International Bosna i Hercegovina (2013): 191; i Internews u Bosni i Hercegovini (2014): 6

²⁸ Internews u Bosni i Hercegovini (2014): 6-8.

²⁹ Balkan Insight (12. mart 2014). – Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) presudio je da je masakr u Srebrenici 1995. bio genocid: ICTY (Vijeće za žalbe), presuda u slučaju Tužilaštvo protiv Krstića (19. april 2004.). Vidi takođe stavove 3 i 6 u dijelu I.1.

tokom fudbalskog meča između Bosne i Hercegovine i Izraela, pjevane su antisemitske pjesme.³⁰

U aprilu 2015, grupa fudbalskih navijača iz Bosne i Hercegovine je, prilikom posjete Beču, uzvikivala slogane "ubi Jevreje".³¹

25. ECRI ohrabruje vlasti da efikasno iskoriste ECRI-jevu Preporuku br. 12 u pogledu opšte politike o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u oblasti sporta kako bi se pozabavili problemom podsticanja na rasnu mržnju tokom sportskih događaja.

- Govor mržnje usmjeren protiv LGBT osoba

26. LGBT zajednica u Bosni i Hercegovini je generalno suočena sa medijskim izvještavanjem zasnovanim na negativnim stereotipima, na primjer bivaju predstavljeni kao opasnost za etno-nacionalne identitete ili za "prirodni poredak u društvu".Otvoreni centar Sarajevo, koji prati govor mržnje protiv LGBT osoba, je dokumentovao 17 slučajeva govora mržnje u 2013. godini, a već 42 takva slučaja u 2014. godini.³²

27. U novembru 2013. godine, islamski časopis Saff³³ je objavio seriju članaka u kojima optužuje članove i simatizere LGBT zajednice da šire homoseksualnost među djecom kroz programe koji imaju za cilj prevenciju rodno zasnovanog nasilja. Nakon protesta čitalaca koji su tražili da časopis ukloni tekst, časopis je odgovorio objavljivanjem članka u kojem navodi koordinisani napad "fagotima" protiv Saff-a.³⁴

28. Negativni stavovi protiv LGBT zajednice takođe su prisutni među političarima. U avgustu 2013, ministar kulture, sporta i mladih Federacije dotakao se pitanja LGBT parade ponosa u zemlji. Smatrao je da su parade ponosa oblici ugnjetavanja većine od strane manjine.³⁵

29. U posljednje vrijeme, LGBT zajednica je sve više predmet govora mržnje na internetu u komentarima korisnika i na društvenim mrežama.³⁶ Primijećeni su i komentari koji pozivaju na nasilje protiv LGBT osoba, posebno na saju klix.ba i na facebook-u.³⁷ U 2014. godini, grupa na facebook-u, koja se protivila održavanju LGBT parade ponosa u Sarajevu, promovisala je govor mržnje i pozivala na nasilje protiv LGBT osoba.³⁸

- Mjere koje preduzimaju organi vlasti

³⁰ Balkanist (15. juni 2015).

³¹ The Local (5. april 2015).

³² Otvoreni centar Sarajevo (2013): 16; Otvoreni centar Sarajevo (2014): 17.

³³ Dok neki posmatrači smatraju da Saff promoviše konzervativni oblik islama (cf. Međunarodn krizna grupa (2013): 16), drugi smatraju da je ovaj časopis blizak radikalnim islamskim krugovima (Balkan Insight (28. april 2015)).

³⁴ Otvoreni centar Sarajevo (2013): 15-16.

³⁵ Ibid.

³⁶ Albanski medijski institut (2014): 63-64.

³⁷ Interviews u Bosni i Hercegovini (2014): 8.

³⁸ Ibid.

30. ECRI smatra da je govor mržnje posebno zabrinjavajući zato što često predstavlja prvi korak u procesu prelaska na nasilje. Ispravan odgovor na govor mržnje uključuje aktivnosti na provođenju zakona (krivične i upravne pravne sankcije, građanske pravne lijekove), ali i druge mjere kako bi se izborili sa štetnim uticajima, kao što su samoregulativa i kontra govor.

- Krivični, upravni i građanski pravni odgovori

31. ECRI nije dobio informacije od vlasti u vezi sa slučajevima u kojima je podsticanje na rasnu mržnju procesuirano. Kao što je pomenuto u dijelu I.1 gore, ne postoji krivično pravo koje izričito zabranjuje govor mržnje na osnovu spolne orijentacije ili rodnog identiteta.³⁹ Otvoreni centar Sarajevo, koji prati govor mržnje protiv LGBT osoba, navodi da je 2013. godine policiji prijavljeno jedanaest slučajeva koji su direktno podsticali nasilje, ali nijedan nije popraćen.⁴⁰

32. Zakon o štampanim i elektronskim medijima iz 2011. godine, u Članu 3, zabranjuje govor mržnje koji je zasnovan, između ostalog, na etničkoj pripadnosti, nacionalnosti, boji kože, vjeroispovjesti, rodnoj i spolnoj orijentaciji. Samoregulacijsko Vijeće za štampu prati provođenje ovih odredbi za štampane i elektronske medije. Reaguje na žalbe o govoru mržnje, pokušavajući da posreduje i pregovara o uklanjanju spornih sadržaja i/ili objavljivanju demantija ili izvinjenja. Međutim, odluke Vijeća za štampu nisu pravno obavezujuće, niti Vijeće ima ovlaštenje da nametne sankcije u slučajevima govora mržnje. Što se tiče slučajeva govora mržnje na internetu koje je Vijeće za štampu prosljedilo policiji (vidjeti stav 21 gore), organi tužilaštva su rijetko kontaktirali Vijeće za štampu i ono nije dobilo nikakve povratne informacije. Takve popratne aktivnosti od strane tužitelja, i uopšte bliža saradnja između agencija za provođenje zakona i Vijeća za medije, bi očigledno olakšala napore u borbi protiv govora mržnje.

33. Regulisanje govora mržnje u sektoru javnih servisa zasnovano je na Zakonu o audio-vizuelnim i radijskim medijskim servisima iz 2011. godine. Njegov član 3 zabranjuje emitovanje sadržaja koji sadrže predrasude, te član 4 koji zabranjuje podsticanje na mržnju, nasilje i diskriminaciju. Regulatorna agencija za komunikacije (u daljem tekstu RAK), nezavisno javno tijelo, koja ima ovlaštenje za telekomunikacije i javne servise u čitavoj zemlji, ima mandat da prati primjenu Zakona. Može koristiti upozorenja, kazne i suspenzije protiv javnih servisa koji krše norme koje se odnose na govor mržnje.⁴¹ Iako RAK ima određena ovlaštenja da reaguje po službenoj dužnosti, u praksi se oslanja na zaprimanje pojedinačnih žalbi. Prema navodima vlasti, RAK je primio i obradio samo 10 žalbi u vezi sa navodima o govoru mržnje po osnovama koje su relevantne za ECRI u periodu od 2011. do juna 2015. godine. Zaključio je da je u samo dva slučaja prekršena zabrana govora mržnje u skladu sa zakonom. Oba slučaja su se ticala govora mržnje protiv LGBT osoba, a dotična TV stanica je kažnjena sa po 2000 i 4000 konvertibilnih maraka (1025 i 2050 EUR).

³⁹ Otvoreni centar Sarajevo (2014):16.

⁴⁰ Otvoreni centar Sarajevo (2013):16.

⁴¹ Vidi takođe: Albanski medijski institut (2014): 50-56.

34. Centralna izborna komisija (CIK) ima mandat da prati izborne kampanje i može da sankcioniše kandidate koji koriste govor mržnje, ali samo ako su se takvi slučajevi desili u periodu od 30 dana pred datum izbora. Sankcije uključuju novčane kazne i skidanje kandidata sa izbornih listi. Prema informacijama koje je CIK dostavio delegaciji ECRI-ja, ovakav pristup je dao rezultate i sada se kandidati sve više suzdržavaju od upotrebe govora mržnje u predizbornom periodu. Međutim, političari i dalje koriste govor mržnje prije nastupanja perioda od 30 dana koji se prati.

- *Programi za prevenciju i borbu protiv govora mržnje*

35. ECRI zapaža da je posljednjih godina implementirano nekoliko programa u borbi protiv govora mržnje. Međutim, ove programe su uglavnom pokrenule, podržale i provele međunarodne organizacije, kao što su Vijeće Evrope i OSCE, u saradnji sa nevladinim organizacijama i tijelima kao što su Vijeće za štampu i Udruženje novinara. Državne vlasti, kao što je RAK, su u nekoliko navrata učestvovala u takvim programima, ali nisu imale vodeću ulogu.⁴²

36. Tokom kampanje za opšte izbore 2014. godine, na primjer, Vijeće za za medije je organizovalo kampanju *Stop govoru mržnje*, koje je imalo za cilj da se pozabavi govorom mržnje u dijelovima za komentare na internet portalima.⁴³ Uporedo sa ovom kampanjom, Udruženje novinara je, uz podršku Vijeća Evrope, pratilo medije tokom predizbornog perioda.⁴⁴ Iako je eksterna podrška takvim aktivnostima korisna, neophodno je da vlasti zauzmu aktivniji stav protiv govora mržnje, umjesto da to prepuštaju civilnom društvu. Nadalje, ECRI nema informacija ni o jednoj zvaničnoj osudi niti demantima od strane vlasti ili visoko pozicioniranih političkih predstavnika kao odgovor na govor mržnje.⁴⁵ Nije uspostavljen sveobuhvatan strateški pristup prevenciji i borbi protiv govora mržnje, već se samo radi o kombinaciji *ad hoc* aktivnosti.

37. ECRI preporučuje da vlasti, u saradnji sa relevantnim građanskim društvenim grupama i međunarodnim organizacijama, izrade sveobuhvatnu strategiju za borbu protiv govora mržnje. Ta strategija treba da efikasno iskoristi ECRI-jevu preporuku br. 15 u pogledu opšte politike o borbi protiv govora mržnje. Treba, između ostalog, da sadrži (i) proaktivni mehanizam za praćenje govora mržnje; (ii) jaču saradnju predstavnika vlasti za provođenje zakona i samoregulacijskih medijskih tijela kako bi se olakšalo procesuiranje govora mržnje; (iii) proširenje mandata Centralne izborne komisije da prati korištenje govora mržnje tokom cjelokupnog trajanja predizborne kampanje; i (iv) veće učešće vlasti u pokretanju i vođenju kampanja protiv govora mržnje, uključujući i promovisanje osude i demantija od strane političkih predstavnika i zvaničnika.

⁴² Od 2011 do 2013, na primjer, Vijeće za štampu, zajedno sa Udruženjem novinara, RAK-om i Otvorenim centrom Sarajevo, provelo je projekat borbe protiv govora mržnje i promovisanja profesionalizma i tolerancije u medijima.

⁴³ Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini (15. septembar 2014).

⁴⁴ Branioci građanskih prava (6. oktobar 2014).

⁴⁵ Cf. The Local (5. pril 2015).

38. ECRI ponavlja svoju preporuku datu u izvještaju iz 2010. godine u vezi sa potrebom za borbom protiv etnički zapaljivog dijaloga i izjava političara (stavovi 46-48), te preporuka u vezi sa govorom mržnje u medijima (stavovi 51-53).

3. Rasističko i homo/transfobično nasilje

- Podaci

39. Vlasti su u 2014. godini izvijestile OSCE/ODIHR-u o ukupno 200 slučajeva zločina iz mržnje, koji su pored nasilja nad osobama ili imovinom takođe uključili i slučajeve prijetnji i podsticanja na nasilje (obrađeni u dijelu II.2). U 2013. godini, vlasti su izvijestile o 350 slučajeva.⁴⁶ Oni su međutim napomenuli da tačan broj slučajeva prijavljenih policiji nije poznat.⁴⁷ Građansko društvo i međunarodne organizacije su takođe izvještavale o slučajevima.⁴⁸ OSCE misija je na primjer izbrojala 71 slučaj nasilja motivisanog mržnjom u 2013. i 24 takva slučaja u 2012. godini.⁴⁹

-Rasističko nasilje

40. Međuetničke tenzije su glavni uzrok rasističkog nasilja u zemlji, naročito protiv povratničkih zajednica. UNHCR je identifikovao 87 slučajeva rasno motivisanog nasilja nad izbjeglicama u 2015. godini. OSCE misija je 2013. godine izvijestila, između ostalog, o silovanju povratnice Hrvatice, napadu na dva povratnika Bošnjaka, uz nanošenje ozbiljnih povreda, te napad improvizovanim eksplozivnim sredstvom na imovinu u vlasništvu povratnika Srba.⁵⁰

41. Etnički antagonizam takođe dovodi do nasilja nad vjerskim objektima i grobljima koja se dovode u vezu sa jednom etničkom grupom. Međureligijsko vijeće je izvijestilo o 20 takvih napada od novembra 2014. do oktobra 2015. godine (11 je bilo protiv Islamske zajednice, 5 protiv Srpske pravoslavne crkve, a 4 protiv Katoličke crkve).⁵¹ OSCE misija je izvijestila o 21 takvom slučaju (15 nad različitim hrišćanskim objektima i šest protiv Islamske zajednice) za 2013,⁵² i 42 slučaja (24 nad hrišćanskim objekatima i 18 na islamskim) u 2012. godini.⁵³

42. U periodu od 2011. do 2014. godine, desili su se ponovljeni napadi na mjestima molitve vjerske zajednice Jehovini svjedoci u Banja Luci i Zvorniku u RS. Napade su izveli učenici osmih razreda osnovne škole, koje je policija kasnije uhvatila. Jehovini svjedoci su informisali ECRI delegaciju da su se napadi desili nakon uvođenja novog udžbenika u RS za vjeronauku za osmi

⁴⁶ OSCE/ODIHR (2015) i OSCE/ODIHR (2014). Vlasti nisu ODIHR-u dostavili podatke o zločinima iz mržnje za 2012. i 2011.

⁴⁷ OSCE/ODIHR (2015).

⁴⁸ Otvoreni centar Sarajevo (2015a):3.

⁴⁹ OSCE/ODIHR (2014) i OSCE/ODIHR (2013).

⁵⁰ OSCE/ODIHR (2014)

⁵¹ Međureligijsko vijeće Bosne i Hercegovine (2016):4-5.

⁵² OSCE/ODIHR (2014).

⁵³ OSCE/ODIHR (2013).

razred. Udžbenik opisuje Jehovine svjedoke kao opasnu sektu koja namjerava da uništi pojedince i porodice (vidi takođe stav 49 dolje).

- Homofobično i transfobično nasilje

43. Vlasti sistematično ne prikupljaju podatke o homo-/transfobičnom nasilju.⁵⁴ Nevladina organizacija Otvoreni centar Sarajevo je 2014. godine dokumentovala 20 incidenata. LGBT aktivisti su bili žrtve u 11 od njih. Samo od oktobra 2014. do maja 2015. godine, prijavljeno je 7 takvih slučajeva.⁵⁵ Otvoreni centar Sarajevo je 2013. registrovao 4 slučaja fizičkog napada.⁵⁶ OSCE misija je 2012. izvijestila o fizičkom napadu maskiranih napadača na homoseksualca koji je uzrokovao ozbiljnu povredu.⁵⁷ Mnogi od ovih napada na LGBT osobe desili su se na javnim mjestima.⁵⁸
44. Na LGBT događaju 4. marta 2016. godine u bioskopu Kriterion u Sarajevu, napad je izvršila grupa koja je uzvikivala homofobične uvrede i napala jednu osobu.⁵⁹ Ovaj incident bio je sličan jednom drugom napadu iz februara 2014. kada je grupa maskiranih napadača upala na panel diskusiju na godišnjem Merlinka LGBT filmskom festivalu, uzvikivala homofobične uvrede i povrijedila tri učesnika.⁶⁰

- Mjere koje preduzimaju organi vlasti

45. U svom posljednjem izvještaju (stav 22), ECRI je ohrabrio vlasti da pojačaju napore na prikupljanju podataka koji se odnose na primjenu odredbi krivičnog zakona o rasizmu. Podatke o zločinima iz mržnje sada prikupljaju Ministarstvo unutrašnjih poslova, policija, Tužilaštvo, Visoko sudsko i tužilačko vijeće i Državna agencija za istrage i zaštitu. Sprovodi se redovno istraživanje o žrtvama koje sadrži i pitanja o zločinima iz mržnje.⁶¹ Vlasti su 2014. godine izvijestile da je od 200 incidenata zločina iz mržnje prijavljenih policiji (vidi stav 39 gore), 36 slučajeva je procesuirano. U 2013. od 350 incidenata, 77 je procesuirano.⁶²
46. Od ECRI-jevog izvještaja iz 2010. godine (stav 21), Ministarstvo sigurnosti na državnom nivou, zajedno sa OSCE-om, integrisalo je specijalnu obuku o zločinima iz mržnje u program obuke za policiju. U 2015. provedene su obuke koje se bave nasiljem nad LGBT osobama za policijske snage u oba entiteta. Pored toga, Centar za obuku sudija i tužilaca, uz podršku OSCE-a, je 2012. počeo sa organizovanjem obuka za tužioce o zločinima iz mržnje. U 2015. godini, oko 300 sudija i tužilaca je prošlo obuku, a elementi o homo-/trasfobičnom nasilju su uvršteni u program obuke. Vlasti procjenjuju da je ukupno oko 50% relevantnih tužilaca i sudija prošlo tu obuku. ECRI cijeni

⁵⁴ Otvoreni centar Sarajevo (2015a):3.

⁵⁵ ILGA – Europe (2015a):2.

⁵⁶ OSCE/ODIHR (2014).

⁵⁷ OSCE/ODIHR (2013).

⁵⁸ Otvoreni centar Sarajevo (2015a):3.

⁵⁹ Balkan Insight (8. mart 2016).

⁶⁰ Otvoreni centar Sarajevo (2015b): 7.

⁶¹ OSCE/ODIHR (2015).

⁶² Ibid. And OSCE/ODIHR (2015).

takve napore, ali takođe zapaža da nije bilo sveobuhvatne procjene programa obuke kako bi se procijenila njihova efikasnost.

47. Delegacija ECRI-ja je obaviještena da lokalni političari (npr. načelnici) obično brzo osude napade protiv izbjeglica (vidi stav 40 gore). Iako niko od zvaničnika niti političkih predstavnika nije osudio napad LGBT Merlinka festival 2014, ECRI zapaža da je ministar pravde, Mario Nenadić, javno osudio napad iz marta 2016. (vidi stav 44) i zatražio da se ovaj incident prepozna kao homofobični napad.⁶³ ECRI pohvaljuje ovakav postupak i ohrabruje ostale političke predstavnike da slijede ovaj primjer.
48. Organizatori Merlinka LGBT filmskog festivala iz 2014. Žalili su se da je policija propustila da zaštiti mjesto održavanja, uprkos upozorenjima o homo-/transfobičnim prijetnjama.⁶⁴ Nadalje, nakon napada, predstavnici vlasti za provođenje zakona smatrali su da je napad predstavljao čin huliganizma, a ne zločin iz mržnje, uprkos očiglednoj homo-/transfobičnoj prirodi događaja. Ovo je rezultiralo odsustvom efikasnog odgovora, što je postalo očigledno nakon ponovljenog napada u martu 2016. Dalje, Otvoreni centar Sarajevo je 2014. policiji prijavio 13 slučajeva nasilja nad LGBT osobama, ali nije dobio odgovor.⁶⁵
49. Jehovini svjedoci su se u više navrata žalili vlastima zbog načina na koji je njihova vjerska zajednica predstavljena u udžbeniku u RS (vidi stav 42), ali bez uspjeha. Institucija ombudsmana izdala je 15. jula 2014. preporuka i Minostarstvu prosvjete i kulture RS, i zatražila da se udžbenik revidira u roku od 20 dana. ECRI žali što vlasti nisu sprovele preporuku i što je udžbenik ostao nepromijenjen i još uvijek se koristi.
50. ECRI preporučuje da vlasti (i) izvrše procjenu obuka za policijske službenike, tužioce i sudije koje se odnose na zločine iz mržnje u cilju njihovog usavršavanja po potrebi; (ii) da nastave sa tim obukama te da ih proširuju; i (iii) da osiguraju da je nasilje nad povratnicima, vjerskim zajednicama i LGBT osobama adekvatno zastupljeno u tim obukama.
51. ECRI preporučuje da vlasti osiguraju da nadležne agencije za sprovođenje zakona uzmu u obzir svaku homo-/transfobičnu motivaciju u slučajevima nasilja kada ih istražuju.
52. ECRI preporučuje da udžbenik za vjeronauku za osmi razred u RS bude revidiran kako bi svi sadržaji koji podstiču netoleranciju i mržnju protiv Jehovinih svjedoka bili uklonjeni.

4. Politike za integraciju

- Opšti kontekst

⁶³ Balkan Insight (8. mart 2016).

⁶⁴ Otvoreni centar Sarajevo (2015b): 7 i Human Rights Watch (2014).

⁶⁵ ILGA – Europe (2015b): 50.

53. Više od 20 godina nakon rata, Bosna i Hercegovina ostaje podijeljena zemlja u kojoj je politički život uveliko definisan po etničkim osnovama. Ne postoji strategija koja bi promovisala sveukupnu nacionalnu integraciju. Nasuprot tome, ECRI zapaža da etno-nacionalističke ideologije nastavljaju da prodiru u i dominiraju državnim strukturama, kao i procesima donošenja odluka, politika i praksi. Političko vođstvo Bošnjaka, Hrvata i Srba pokazalo je malo, odnosno nimalo, spremnosti za prevazilaženje postojećih podjela, a u stvari su ih često još više produbljivali. Konsocijacijski aranžmani Dejtonskog mirovnog sporazuma iz 1995. koji je imao namjeru da olakša poslijeratnu podjelu vlasti, zacementirao je podjeljenost prouzrokovanu ratom, okrutnosti i raseljeništvu. Politička spremnost da se formira i promoviše integrisano društvo, zasnovano na zajedničkim evropskim građanskim vrijednostima, u kojem prava, dužnosti i status svake osobe nisu zasnovani na etničkoj pripadnosti, i dalje nije značajnije prisutana među državnim političkim elitama.⁶⁶ Sudeći po razgovorima koje je obavila delegacija ECRI-ja, očigledno je da, pored adresiranja specifičnih problema koji su dolje navedeni, hitno je potrebna promjena paradigme u stavovima o odnosima među građanima, etničkim zajednicama i državom. Zbog toga na sljedeće preporuke ne treba gledati kao na same sebi dovoljne, već kao na aktivnosti koje treba preduzeti u kontekstu udaljavanja od etno-centričnih politika i prelaženja na izgradnju inkluzivnog društva za Bosnu i Hercegovinu i njene građane. Bez takve promjene na globalnoj političkoj sceni, ostaje upitno da li je moguće izgraditi kohezivno i integrisano društvo u državi.

- Integracija u obrazovnom sektoru

54. Što se tiče oblasti obrazovanja, koje treba da odigra centralnu ulogu u prevazilaženju međuetničkih tenzija, ECRI zapaža da ni jedna od njegovih preporuka iz 2010. nije implementirana i da situacija ostaje nepromijenjena.⁶⁷ Sa izuzetkom Distrikta Brčko, i uprkos zakonskim obavezama i prethodno preuzetim obavezama ka integrisanom obrazovanju⁶⁸, javne škole u Bosni i Hercegovini još uvijek nisu organizovane kao multikulturalne, multilingvalne, otvorene i inkluzivne institucije za svu djecu.⁶⁹ Etnička segregacija, zasnovana na ispolitiziranom shvatanju obrazovanja na maternjem jeziku, i dalje preovlađuje.⁷⁰ Fenomen "dvije škole pod jednim krovom" predstavlja samo

⁶⁶ Cf. Savjetodavni komitet za Okvirnu konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina (FCNM), Treće mišljenje o Bosni i Hercegovini (2013): 1-2 i 5-6, a naročito stav 9.

⁶⁷ Cf. ECRI (2010): stavovi 62-72.- Nadležnosti za donošenje odluka u obrazovanju su na entitetima (U Federaciji, nadležnosti u obrazovanju su dalje decentralizovane na 10 kantona) i Distrikt Brčko.

⁶⁸ Koordinacija ministara obrazovanja i nauke u Federaciji, usvojilo je, na primjer, 2012. godine "Preporuke za eliminiranje segregirajućih i **podijeljenih struktura u odgojno-obrazovnim ustanovama u FBiH**".

⁶⁹ Cf. ECRI (2010): stav 67. Što se tiče privatnih škola, ECRI bi želio da istakne pozitivan primjer Koledža ujedinjenog svijeta u Mostaru.

⁷⁰ ECRI (2010): stavovi 62-72. ECRI smatra da je posebno žalosno, i razumljivo jedino iz ugla etno-nacionalističke ideologije, da se koncept obrazovanja na maternjem jeziku i dalje koristi kako bi se opravdala etnička segregacija, iako su tri jezika (Bosanski, Hrvatski i Srpski) toliko slični da su obrazovni stručnjaci koje je delegacija ECRI-ja sreća u BiH potvrdili da ne postoje objektivne jezičke barijere za potpuno integrisano obrazovanje (vidi takođe stav 55 o praksi u Distriktu Brčko). Izgleda da je ovo pitanje jedino problematično usljed stavova političkih elita. Žalosno je da je ovo pitanje ispolitizovano od strane onih koji žele da naglase etničke razlike i blokiraju razvoj ne-etničke sredine za učenje za svu djecu, što je državi hitno potrebno.

najvidljiviji oblik ovog problema. Uprkos prethodnoj ECRI-jevoj prioritetnoj preporuci da se riješe svi preostali slučajevi ovog oblika škola⁷¹, i presudi Vrhovnog suda Federacije iz novembra 2014. u vezi sa istim pitanjem⁷², vlasti su informisale ECRI da se ova praksa nastavlja u jednom broju škola (oko 10%) u Srednjobosanskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu u Federaciji.⁷³ Segregacija školske djece Bošnjaka, Hrvata i Srba u monoetničkim školama i dalje je standardna praksa širom zemlje, i u RS i u Federaciji, a nije bilo preduzetih koraka kako bi se s istom prestalo uprkos ECRI-jevoj preporuci iz 2010. u vezi s datim pitanjem.⁷⁴

55. Mogućnost uspostavljanja integrisanog obrazovanja demonstrirana je u primjeru nezavisnog Distrikta Brčkog.⁷⁵ U Brčkom više ne funkcionišu podijeljene ni monoetničke škole, već se umjesto toga prešlo na zajedničko podučavanje djece iz različitih etničkih zajednica. Nastavnici iz Distrikta Brčko su obučeni da omoguće upotrebu svakog od tri zvanična jezika među učenicima i nastavnicima.⁷⁶ Međutim, ECRI je primjetio već u razgovorima obavljenim 2014. sa obrazovnim vlastima u RS i kantonima u Federaciji snažno i politički motivisano odbijanje ideje da se na obrazovni sistem Distrikta Brčko gleda kao na model buduće integracije.⁷⁷
56. Osim u Distriktu Brčko, pozitivni koraci, preduzeti u nekim školama kao što je Gimnazija u Mostaru, koju je delegacija ECRI-ja posjetila, ozbiljno su ograničeni postojećim pravnim okvirom za obrazovni sektor koji u Federaciji i RS održava strukturu odvojene nastave po osnovu jezika, a samim tim i etničke pripadnosti. Gimnazija u Mostaru učinila je jedinstvene napore da popravi situaciju ne samo putem administrativnog jedinstvenja (jedan direktor, zajedničko nastavno osoblje, jedno vijeće učenika i jedno vijeće roditelja), već i putem, koliko je to moguće, organizovanih zajedničkih aktivnosti za učenike, kao što su umjetnički projekti, sportska takmičenja, svečanosti i školska putovanja. ECRI pohvaljuje takve inicijative, ali takođe zapaža da su iste nedovoljne i da ostaju izuzetak u državi.
57. ECRI je, 2010. godine, predložio primjenu, u čitavoj zemlji, zajedničkog jezgra nastavnog plana i programa i sveobuhvatnije uključivanje svih predmeta, uključujući i kulturološki osjetljive predmete kao što je istorija.⁷⁸ Međutim napredak nije bio vidan. Ministarstvo civilnih poslova Bosne i

⁷¹ ECRI (2010): stavovi 63 i 69. – Cf. ECRI (2013): 5.

⁷² Cf. Dxidix (13. februar 2015).

⁷³ Cf. ECRI (2013): 5. – Ovaj oblik škola ne postoji u RS ni Distriktu Brčko.

⁷⁴ ECRI (2010): stav 68.

⁷⁵ Sporazum o arbitraži za Distrikt Brčko iz 1999. godine nalaže da Zamjenik visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu takođe bude po službenoj dužnosti i Međunarodni supervizor za Brčko. 2006. godine, Međunarodni supervizor za Brčko je ukinuo sve entitetske zakone (zakone Federacije i RS) u Distriktu u korist vlastitih zakona Distrikta Brčko i zakona države Bosne i Hercegovine. U 2012. godini, Vijeće za implementaciju mira u Bosni i Hercegovini odlučilo je da situacija u Distriktu Brčko zaslužuje da se mandat Supervizora suspenduje, ali ne i ukine.

⁷⁶ Cf. ECRI (2010): stav 67.

⁷⁷ ECRI je u novembru 2014. imao razgovore sa vlastima Bosne i Hercegovine i njenih entiteta, kantona i Distrikta Brčko prilikom održavanja konferencije u Sarajevu, koju sa zajednički organizovali ECRI i Institucija ombudsmana.

⁷⁸ ECRI (2010): && 64 i 71

Hercegovine ima kordinacijsku ulogu, a nastavne planove i programe donose ministarstva obrazovanja Republike Srpske i kantoni u Federaciji. Dok je odobravanje nastavnih planova i programa uslovljeno usklađenošću sa Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosnu i Hercegovinu, ne postoji mehanizam kojim bi se ta usklađenost izvršila. Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje na nivou Bosne i Hercegovine, osnovana 2008. godine, bavila se okvirom za izradu nastavnih planova baziranih na zajedničkom jezgri (CCC) i usaglašenim ishodima učenja, ali te aktivnosti još uvijek nisu završene. Nadležne vlasti su informisale ECRI da je, do sada, Agencija izradila jezgro nastavnog plana i programa (CCC) za šest područja i da je nadležno Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske, ministarstva u kantonima u Federaciji kao i Brčko distriktu počeli postepeno uvoditi zajedničko jezgro nastavnog plana i programa u nastavne planove i programe. Međutim, političke prepreke još uvijek su veoma jake kada se radi o usklađivanju nastavnih planova i programa za takozvanu nacionalnu grupu predmeta: istoriju, maternji jezik i književnost, geografiju, likovno i muzičko vaspitanje.

58. Takođe postoje i nedavne pritužbe zbog odsustva neutralnog okruženja za učenje u školama, uključujući i prisustvo simbola povezanih sa određenom etničkom ili religijskom zajednicom. U jednom od skorašnjih primjera, roditelji djece u Osnovnoj školi Crnici u Stocu, koja je monoetnička škola koju isključivo pohađaju djeca Bošnjaci, koji su uglavnom Muslimani, protestovali su protiv postavljanja statue Djevice Marije u školskom dvorištu. Statua je povezana sa rimo-katoličkim hodočašćem. Niti je lokalni načelnik, niti su obrazovne vlasti u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, gdje Hrvati katolici čine najveću etničku grupu, preduzeli bilo kakve mjere da uklone statuu. U Republici Srpskoj, postoje predmeti na sudu koji se tiču diskriminacije na etničkoj osnovi djece povratnika Bošnjaka u monoetničkim školama u Vrbanjcima i Konjević polju, što je dovelo do bojkota nastave preko dvije godine. Roditelji se takođe žale zbog godišnjih proslava hrišćansko-pravoslavnog sveca zaštitnika što je prošireno i na škole koje pohađaju isključivo djeca Bošnjaka Muslimana. Sem toga, obrazovne vlasti Republike Srpske najavile su namjeru da u školama promijene časove bosanskog jezika u „Bošnjački“, izraz koji se uobičajeno odnosi samo na etničku grupu. Roditelji Bošnjaci smatrali su ovo pokušajem umanjavanja njihovog jezičkog identiteta u sektoru obrazovanja u Republici Srpskoj. Zbog ove kontraverze, ministar obrazovanja Republike Srpske prvobitno je savjetovao škole da ostave prazan prostor u đačkim knjižicama na mjestu gdje stoji naziv jezika. Nakon toga, Ministarstvo je tražilo mišljenje Ustavnog suda Republike Srpske o ovom pitanju, a u međuvremenu škole nisu dijelile knjižice djeci Bošnjacima, nešto što može imati negativan uticaj na njihovo obrazovanje. Međutim, 1. juna 2016. godine ministar obrazovanja RS izdao je uputstvo svim osnovnim školama u Republici Srpskoj da koriste izraz „jezik bošnjačkog naroda“ što je dovelo da roditelji bošnjačke djece najave bojkot nastave.⁷⁹

⁷⁹ Cf. Odluka Ustavnog suda BiH(2016), u predmete U-7/15. Dok je Sud utvrdio da izraz „jezik bošnjačkog naroda“ u članu 7(1) Ustava Republike Srpske ne krši Ustav Bosne i Hercegovine ili ECHR, naveo je da Bošnjaci kao i svaka druga etnička skupina u zemlji, imaju pravo da nazovu svoj

59. ECRI ponovo podsjeća na preporuke && 68-72 u izvještaju iz 2010. godine, pogotovo u vezi sa hitnom potrebom ukidanja svih oblika segregacije u školama, uključujući i „dvije škole pod jednim krovom“ te primjenu kao i dalje razvijanje zajedničkog jezgra nastavnog plana i programa. ECRI također, izuzetno preporučuje osiguranje inkluzivnog i ne-diskriminatornog okruženja u svim školama i uklanjanje svih simbola koji predstavljaju etničku ili religijsku pripadnost.

Povratnici

60. Prema podacima UNHCR, postoji nekih 460.000 povratnika u zemlji. Većina njih su Bošnjaci, Hrvati ili Srbi i oni predstavljaju manjine u područjima na koja su se vratili. Njihova situacija je opisana kao teška i često je karakteriše značajan stepen diskriminacije⁸⁰, što ima za posljedicu odsustvo sigurnosti (vidi & 40) i dobrodošlog okruženja za povratnike. Vlasti trenutno pripremaju novi zakon kao i akcioni plan kako bi se bavili pitanjima koja se tiču izbjeglica. Međutim, nema dovoljno informacija o tome gdje se tačno povratnici nalaze i ko među njima pripada najranjivoj grupi.

61. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine izradilo je u 2010. godini revidiranu „Strategiju BiH za provođenje Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma“, koja se bavi pravima izbjeglica. Cjelokupni strateški ciljevi bili su usmjereni na završetak procesa povratka, finalizaciju povratka imovine, rješavanje stambenog zbrinjavanja izbjeglica i osiguranje održivog povratka i reintegracije.⁸¹ Operativni naglasak posebno je stavljen na izgradnju smještajnih objekata i prateće infrastrukture, kao što je elektrifikacija, te mjere socijalne zaštite i zapošljavanje.⁸² Provođenje revidirane Strategije podržao je UNHCR uz pomoć sredstava iz EU.⁸³ Međutim, nadležne vlasti su obavijestile ECRI da je napravljen izvjestan napredak, kao što je pristup napajanju električnom energijom, podrška kod zapošljavanja i ostvarivanja dohotka, ali je proces provođenja daleko ispod planiranog, uglavnom zbog nedostatka finansijskih sredstava. Početkom 2016. godine bilo je završeno samo 50% smještajnih jedinica. Procjenjuje se da će u 2017. godini biti provedena samo polovina planiranih aktivnosti. Kao prvi korak ka popravljaju stanja vlasti planiraju da, krajem 2016. godine, izvrše analizu propusta, tj. onoga što nije urađeno.

62. Nekoliko sagovornika je informisalo ECRI da problemi za povratnike i dalje i najduže ostaju na polju prava na povrat imovine. Čini se da postoji praksa u nekim opštinama da se traži novčana nadokna od povratnika, nakon povrata imovine, za svako održavanje ili poboljšanje koje su napravila lica koja su

jezik kako žele. ECRI također primjećuje da ustavi tri kantona u Federaciji (Posavina kanton, Zapadna Hercegovina i Hercegovačko-neretvanski kanton) ne uključuju srpski jezik kao zvanični jezik.

⁸⁰ UN OHCHR (25.sept.2012.). Vidi i & 40 u vezi sa nasiljem nad povratnicima i & 58 koji se odnosi na primjere sa kojima se susreću djeca povratnici i njihovi roditelji u školama.

⁸¹ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine (2010):1.

⁸² Ibid.:2.

⁸³ Delegacija Evropske Unije u Bosni i Hercegovini (5.mart 2015): 10-11.

privremeno, najčešće uz saglasnost opštine, koristila imovinu u odsustvu vlasnika.

63. Vlasti navode da je povratnicima obezbijedena socijalna sigurnost pod istim uslovima kao i drugim građanima.⁸⁴ Međutim, oni priznaju postojanje problema u pružanju socijalne sigurnosti za ove osobe, pogotovu zbog nedovoljne koordinacije i usklađenosti između entiteta u smislu grupa korisnika kao i obima i nivoa naknada. Dok izgleda da nema velikih odlaganja kod izdavanja novih zdravstvenih knjižica povratnicima, vlasti su obavijestile ECRI o prolongiranom periodu čekanja kada se izvrši prijava za socijalnu pomoć. Kako bi postali podobni za dobijanje socijalne pomoći na njihovoj novoj adresi (tj. prijeratni dom u koji su se vratili), povratnici prvo moraju da odjave socijalnu pomoć u trenutnom mjestu boravka, a nakon toga da čekaju 6 do 12 mjeseci, zavisno od legislative u svakom entitetu ili kantonu, prije nego što počnu primati istu vrstu pomoći u mjestu u koje su se vratili. Ovo uzrokuje strašne poteškoće za one povratnike koji zavise od ove pomoći i mogu predstavljati veliku prepreku za njihov povratak i reintegraciju.
64. ECRI preporučuje da vlasti, u sardnji sa UNHCR, prikupe relevantne podatke o povratnicima, i ponovo pregledaju njihovo socijalno stanje, ranjivost i potrebe. Vlasti treba da u poptunosti provedu revidiranu Strategiju za provođenje Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma. ECRI takođe predlaže da vlasti osiguraju da se, nakon povratka imovine, od povratnika ne traži novčana nadoknada za neke radove na njihovoj imovini načinjene tokom njihovog odsustva. Sem toga ECRI predlaže da vlasti uspostave efikasan mehanizam garancije da se povratnici ne nađu u nepovoljnom položaju u smislu socijalne sigurnosti i da se ne podvrgavaju prolongiranim periodima odugovlačenja kada se ponovo registruju za socijalnu pomoć nakon povratka.

Nacionalne manjine⁸⁵

65. Država još uvijek nije izvršila presudu Evropskog suda za ljudska prava (ECtHR) iz 2009. godine u predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine. Sud je utvrdio da nemogućnost pripadnika nacionalnih manjina, u ovom konkretnom slučaju Rom i Jevrej, da se kandiduju za člana Predsjedništva ili Doma naroda na državnom nivou predstavlja kršenje zabrane diskriminacije.⁸⁶
66. Nemogućnost zapošljavanja pripadnika nacionalnih manjina u javnom sektoru takođe je i dalje problem. Članovi Vijeća nacionalnih manjina pri Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine prenijeli su ECRI delegaciji da, čak i kada u oglasu za posao nije navedeno kao uslov pripadnost kandidata

⁸⁴ Vidio dio II.1u nastavku u smislu praćenja, ECRI Izvještaj iz 2010., prioritete preporuke u vezi sa diskriminacijom na etničkoj osnovi na polju prava na penziju

⁸⁵ Za više detalja o pitanju koje se odnosi na nacionalne manjine, pogledati i Treću opciju za Bosnu i Hercegovinu (2013.) Savjetodavnog odbora Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina (FCNM)

⁸⁶ ECtHR (2009), Sejdić i Finci v. Bosna i Hercegovina (Aplikacija br. 27996/06 i 34836/06) Presuda (GC). CF.ECRI (2010): && 7-9 i 171; (aplikacija br. 3681706) Presuda – Za izvršenje presude Sejdić i Finci možda će biti potrebno, osim izmjena izbornog zakona Bosne i Hercegovine, promijeniti i Ustav zemlje (vidi članove IV.1 i V), koji su dio Dejtonskog mirovnog sporazuma iz 1995. godine.

određenom konstitutivnom narodu, prećutni sporazum između predstavnika ove tri glavne etničke skupine o tome kako da podijele pozicije u javnim institucijama najčešće čini nemogućim da osobe koje pripadaju nacionalnim manjinama budu izabrane.⁸⁷ ECRI bi želio podsjetiti vlasti na preporuku iz 2010. godine koja se odnosi na potrebu osiguranja da nacionalne manjine kao i lica koja se ne poistovjećuju sa nekim od konstitutivnih naroda budu takođe uključena u napore koji se čine i koji imaju za cilj povećanje broja osoba iz nedovoljno zastupljenih grupa u državnoj službi i javnim preduzećima.⁸⁸

67. ECRI izričito predlaže vlastima da provedu presudu iz 2009. godine Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine. ECRI takođe podsjeća na svoju preporuku & 81 iz svog izještaja iz 2010. godine koja se odnosi na potrebu osiguranja u zakonu, a i u praksi, pripadnicima nacionalnih manjina kao i licima koja se ne identifikuju sa nekim od konstitutivnih naroda ili nacionalnih manjina, jednak pristup zapošljavanju u javnom sektoru.

Romi

68. Romska zajednica je najveća i najmarginalizovanija od svih 17 priznatih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini. Procjenjuje se da ima 30. 000 do 40. 000 pripadnika romske zajednice.⁸⁹ Romi se suočavaju sa ozbiljnim socio-ekonomskim problemima i preprekama u smislu njihove integracije. Vlasti osmišljavaju izradu nove nacionalne strategije za Rome, a u međuvremenu je urađen Akcioni plan koji se bavi potrebama Roma na polju zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja, zdravstvene zaštite i obrazovanja.
69. Jedan sveobuhvatni problem jeste činjenica da mnogi Romi još uvijek nemaju identifikacioni dokumenat i rodni list.⁹⁰ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je u 2011. godini, preduzelo prve korake ka rješavanju problema i zajedno sa UNHCR i loklanom nevladinom organizacijom Vaša Prava napravilo značajan napredak kod registracije rođenja djece Roma. Samo tokom 2013. godine prijavljeno je 2554 romske djece.⁹¹ Međutim, novi Zakon o prijavi prebivališta⁹² iz 2015. godine traži od stanovništva da dostave i adresu stanovanja koja je prijavljena na njihovo ime. Romske organizacije koje su razgovarale sa ECRI delegacijom izrazile su zabrinutost da mnogi Romi neće moći ispuniti uslov koji se od njih traži zbog njihove teške stambene situacije (vidi & 74 u nastavku), što bi moglo da ih spriječi kod obnavljanja ličnih karata ili prijave rođenja djece.

⁸⁷ Cf. Institucija Ombudsmana (2014): 10.

⁸⁸ ECRI (2010): & 81.

⁸⁹ Institucija Ombudsmana (2014): 22; Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine (nema datuma): 2

⁹⁰ Dekada inkluzije Roma (2014b):55.

⁹¹ Dekada inkluzije Roma (2014b):64.

⁹² U vezi sa Zakonom o dopunama i izmjenama zakona o stalnom i privremenom boravištu iz 2013. godine.

Obrazovanje

70. Vlasti su obavijestile ECRI da je intenzivirano provođenje revidiranog Plana akcije iz 2010. godine o obrazovnim potrebama Roma i da su, zavisno od fondova lokalnih i entitetskih vlasti, romska djeca sada dobila udžbenike, školski pribor i finansijsku pomoć za prevoz i užinu. Njima se više ne sprečava upis u školu kada ne posjeduju idenifikacione dokumente⁹³ i stopa upisa romske djece u škole se povećala, dok se stopa napuštanja obrazovanja smanjila.⁹⁴ Prema podacima dobijenih od vlasti, oko 4000 romske djece pohađalo je osnovno školu u školskoj 2011/12., što odgovara stopi upisa od 78%.⁹⁵ Međutim, ovaj broj se ponovo smanjio na 1247 u školskoj 2012/13, nakaon čega je ponovo povećan na 2051 u školskoj 2014/15, što je procijenjeno kao proporcionalno u odnosu na cjelokupnu populaciju.⁹⁶ Vlasti su takođe informisale ECRI delegaciju da se broj romske djece u školama za djecu sa posebnim potrebama smanjio sa 65 u 2011/12 školskoj godini na 22 u 2014/15, što se procjenjuje kao proporcionalno ukupnoj populaciji.⁹⁷

71. Uprkos učinjenim naporima, jaz između Roma i ukupne populacije na polju obrazovanja je još uvijek zabrinjavajući. Procijenjeno je da je u 2015. godini 40% romske djece završilo osnovnu školu, a 10% je završilo srednju školu u poređenju sa 92% i 57% za cjelokupnu populaciju.⁹⁸ Vlasti su takođe informisale ECRI da se nije desilo predviđano značajno povećanje upisa romske djece u centre za dnevni boravak. Osnovni problem je nedostatak finansijskih sredstava.⁹⁹ Ovo je potvrdila i vlada, na primjer u Akcionom planu za djecu u Bosni i Hercegovini za 2015-2018. godinu, u kojem se navodi da Akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma nije efikasno proveden zbog budžetskih ograničenja i da romska djeca i dalje nemaju jednak pristup obrazovanju.¹⁰⁰

- *Zapošljavanje, stambeno zbrinjavanje i zdravstvena zaštita*

72. Vlada je 2008. godine usvojila Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite, koji je revidiran 2013. godine (i produžen do 2016. godine) a u čijoj je izradi je učestvovao značajan broj pripadnika romske zajednice.¹⁰¹ Vlasti su informisale delegaciju ECRI da je od 2009. do 2015. godine potrošeno preko 4.000,000 konvertibilnih maraka (2.500 000 EUR) na programe zapošljavanja Roma, u korist 520 lica. Međutim, oni procjenjuju da broj Roma kojima je potrebana ova vrsta pomoći iznosi 5000. Imajući u vidu

⁹³ FCNM (2014).

⁹⁴ Institucija Ombudsmana (2013.):34

⁹⁵ Podaci su proizvoljni zato što sva romska djeca ne navode svoju etničku pripadnost. Slično, procentualni podaci su takođe proizvoljni zato što nije poznat ukupan broj Roma u zemlji.

⁹⁶ Vlasti su naglasile da se ovo smanjenje desilo zbog činjenice da je veliki broj romskih porodica napustio zemlju. U prvom polugodištu 2012/13 školske godine, trećina romske djece nije ocjenjeno zato što su napustili školu. (Institucija mbudsmana (2014): 34).

⁹⁷ Cf. Dekada inkluzije Roma (2015.):47; i Dekada inkluzije Roma (2014a):3

⁹⁸ Dekada inkluzije Roma (2015):33

⁹⁹ Dekada inkluzije Roma (2014a); i Institucija Ombudsmana (2014): 34

¹⁰⁰ Vijeće ministara Bosne i Hercegovine (2015.): 27

¹⁰¹ Dekada inkluzije Roma (2014a): 1; cf. Institucija Ombudsmana (2014): 19.

ovaj jaz i veoma nisku stopu zaposlenosti među Romima (neke nevladine organizacije procjenjuju da to iznosi samo 1% u Federaciji BiH i 3% u RS),¹⁰² jasno je da ova skala mjera nije dovoljna. Šta više, dok programi kojima se podržavaju poslodavci da zaposle Rome na period do dvije godine,¹⁰³ nisu postojale mjere koje se preduzimaju ka osiguranju održivosti ovih ugovora nakon isteka dvije godine. Vlasti su objasnile ECRI da su ovi nedostaci uglavnom uzrokovani nedovoljnim finansijskim sredstvima za Akcioni plan. Neki posmatrači su takođe vidjeli nedostatak koordinacije između nadležnih lokalnih vlasti kao ključnu prepreku, kao i nizak nivo potrebnih kvalifikacija ciljne grupe.¹⁰⁴ Sem toga, nije se dovoljno bavilo ni pitanjima specifične situacije u kojoj se nalaze žene pripadnice romske zajednice.

73. Vlasti su provodile različite aktivnosti za Rome vezano za zdravstveno zaštitu, kao što je kontrolisanje stepena vakcinacije romske djece, te informacione kampanje o pristupu sistemu zdravstvenog osiguranja.¹⁰⁵ Romske nevladine organizacije navode napredak u sektoru zdravstva i procjenjuju da između 60% i 70% Roma ima pristup zdravstvenoj zaštiti. Međutim, prepreke ostaju, pogotovo za Rome koji nemaju identifikacione dokumente ili prijavljeno mjesto boravka (vidi & 69) što prouzrokuje poteškoće kod pokušaja pristupa sistemu zdravstvene zaštite za značajan broj Roma koji navodno nisu upoznati sa svojim pravima u vezi sa zdravstvenom zaštitom, što pokazuje da je potreban dalji rad na terenu.¹⁰⁶
74. Što se tiče područja stambenog zbrinjavanja, vlasti su provele aktivnosti sa ciljem promovisanja legalizacije postojećih stambenih jedinica, podizanju svijesti o legislativi koja se odnosi na stambeno zbrinjavanje te planiranju i građenju novih stambenih jedinica.¹⁰⁷ Od 2009. do 2014. godine, investirano je preko 8.000,000 EUR u projekte za stambeno zbrinjavanje Roma i izgrađeno je ili rekonstruisano oko 700 stambenih jedinica.¹⁰⁸ Romske nevladine organizacije bilježe da je Akcioni plan samo djelimično proveden, zbog, između ostalog, nedostatka finansijskih sredstava.
75. ECRI preporučuje vlastima izradu sveobuhvatne i integrisane nacionalne strategije za Rome. Strategija treba da, između ostalog, uključuje (i) mjere koje su usmjerene ka usklađivanju stope pohađanja škole i stope završetka škole, te stope zaposlenosti romske zajednice sa cjelokupnom populacijom; (ii) povećane aktivnosti u zajednici na informisanju Roma o njihovim pravima; i (iii) usresređenost na bavljenje potrebama i ranjivosti romskih djevojčica i žena. Sem toga ECRI preporučuje da vlasti osiguraju adekvatna finansijska sredstva za potpuno provođenje planiranih mjera.

¹⁰² Institucija Ombudsmana (2014): 31-32; i Dekada inkluzije Roma (2014a): 6-7.

¹⁰³ Dekada inkluzije Roma (2014b): 56

¹⁰⁴ Dekada inkluzije Roma (2014a): 8

¹⁰⁵ Institucija Ombudsmana (2014): 36-40. Sistem zdravstvene zaštite spada u nadležnost Ministarstva zdravlja u Federaciji BiH, Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite u RS i Odjeljenja za zdravlje Brčko distrikta

¹⁰⁶ Ibid:41

¹⁰⁷ CAHROM (2013): 14-15

¹⁰⁸ Ibid; Dekada inkluzije Roma (2015.):9

76. ECRI takođe preporučuje vlastima da primjene Zakon o boravištu iz 2015. na način da omoguće pristup ličnim dokumentima i rodnim listovima za Rome.

II Teme specifične za Bosnu i Hercegovinu

1. Prelazme preporuke za četvrti ciklus

77. ECRI je u svom izvještaju za Bosnu i Hercegovinu u 2010. godini preporučio vlastima da obezbijede obuku za sudije, tužioce i advokate u vezi sa Zakonom o sprečavanju svih oblika diskriminacije, a posebno o pitanjima rasne diskriminacije u cjelini. U svojim prelaznim zaključcima, ECRI je konstatovao da je preporuka djelimično provedena i da su centri za obuku sudija i tužioca u oba entiteta organizovali kurseve o primjeni Zakona o sprečavanju svih oblika diskriminacije. Međutim, sem informacionog sastanka, advokati nisu prošli bilo kakvu obuku o ovom Zakonu.¹⁰⁹ U novembru 2014¹¹⁰ vlasti su informisale ECRI da je oko 30% ciljane grupe pohađalo obuku, a početkom 2016. godine, naveli su da se ovaj broj povećao na 50%. Predviđeno je da se programi obuke nastave: u 2016. godini, devet obuka za 275 sudija i tužioca planirano je u Federaciji, a tri ovakve sesije za 90 učesnika predviđene su u RS. Delegacija ECRI-a je takođe obaviještena da je ovaj predmet sada uvršten u pravosudni ispit za pravnike u RS i da se sličan korak planira i u Federaciji.

78. Preporuka ECRI-a iz 2010. za rješavanje svih preostalih slučajeva „dvije škole pod jednim krovom“ još nije provedena i prethodno se o njoj rasparavljalo u & 54 (dio I.4).

79. ECRI je 2010. godine preporučio da vlasti stave tačku na diskriminaciju na etničkim osnovama na polju prava na penziju i da preduzmu neohodne zakonske korake i osiguraju da se novi slični slučajevi ne ponove u budućnosti. U svojim zaključcima iz 2013. godine ECRI je utvrdio da je preporuka djelimično provedena.¹¹¹ Sem koraka na koje je upućeno u zaključcima, vlasti su informisale ECRI delegaciju da su preostali problemi u vezi sa pravom na penziju sada riješeni. Poteškoće ostaju, međutim, u vezi sa jednakim priznavanjem podobnosti za invalidnine, što varira između RS i Federacije i najčešće pogađa penzionere.¹¹² Vlasti su informisale ECRI da planiraju harmonizaciju relevantnih kriterija u skoroj budućnosti.

2. Pitanja koja se odnose na efikasnost nezavisnih tijela kojima je povjerena borba protiv rasizma i rasne diskriminacije, u skladu sa preporukama 2. i 7. Opšte politike ECRI-a

80. ECRI zapaža da je proces donošenja odluka unutar Institucije ombudsmana često komplikovan. Tri ombudsmana, po jedan iz sva tri konstitutivna naroda¹¹³ donose sve odluke konsenzusom. Ovo usporava proces, ali

¹⁰⁹ ECRI (2013): 6

¹¹⁰ Vidi fusnotu 77 gore

¹¹¹ ECRI (2013):6

¹¹² Vidi i & 63 gore

¹¹³ Prema članu 3(7) Zakon o izmjenama i dopunama zakona o ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2006.), ombudsmani se imenuju iz tri konstitutivna naroda. U istom članu takođe se

istovremeno znači da se slučajevi koji su politički veoma osjetljivi u trenutnoj klimi etničkih podjela ne razmatraju u praksi. Kao primjer može se navesti pitanje segregacije u školama.¹¹⁴ Dok ovakve žalbe čine samo vrlo mali dio slučajeva koji se obrađuju¹¹⁵, Evropska komisija za demokratiju kroz zakon (Venecijanska komisija) Vijeća Evrope napominje da „ova vrsta 'odbijanja pravde', potamnjuje ugled institucije kao i povjerenje javnosti u njenu sposobnost da se nepristrasno bavi kontroverznim pitanjima“¹¹⁶

81. Institucija ombudsmana, koja kombinuje funkcije tipičnog ombudsmana sa funkcijama specijalizovanog anti-diskriminatornog tijela, nema dovoljno osoblja. Od 90 pozicija, uključujući i administrativno osoblje, trenutno su popunjene 54 pozicije, a ostale su upražnjene i nepotpunjene zbog nedostatka budžetskih sredstava i pratećih restrikcija u zapošljavanju. Odjeljenje koje se bavi navodnim slučajevima diskriminacije po *svakom* osnovu¹¹⁷ sadržanom u Zakonu o zabrani diskriminacije trenutno ima zaposlene samo dvije osobe, što ozbiljno utiče na sposobnost Institucije da efikasno izvršava svoj mandat. Postoje takođe i nedovoljni finansijski izvori da bi se provodile aktivnosti podizanja svijesti u javnosti o Instituciji ombudsmana i mogućnostima da se uloži žalbeni zahtjev.
82. Vlasti su izradile nacrt amandmana na postojeći Zakon o ombudsmanu. Prema članu 50(3) nacarta zakona, državne vlasti (Ministarstvo finansija i trezora, Vijeće ministara i Predsjedništvo) bit će ovlašteni da mogu usklađivati budžet Institucije ombudsmana i nakon što taj budžet bude usvojen od strane Komiteta za budžet državnog Parlamenta. ECRI se slaže sa Venecijanskom komisijom Vijeća Evrope, koja u svom mišljenju o nacrtu zakona još jednom naglašava izuzetnu važnost finansijskih izvora za nezavisan rad Institucije ombudsmana i predlaže ponovno draftiranje ovih odredbi.¹¹⁸
83. Ombudsmani su takođe obavijestili delegaciju ECRI-a da je samo 50% preporuka Institucije ombudsmana u potpunosti provedeno u skorašnjih nekoliko godina. Ovo pokazuje nedovoljnu važnost koja se posvećuje ovim odlukama koje pokazuju i javne institucije i vlast.
84. ECRI preporučuje da vlasti ojačaju institucionalni kapacitet Institucije ombudsmana kako bi je osnažili da efikasno izvršava svoj anti-diskriminatorni mandat. Ovo treba da uključuje, između ostalog, djelotvorniji proces donošenja odluka i adekvatno povećanje finansijskih sredstava za

navodi da to ne isključuje mogućnost imenovanja iz reda ostalih. Očigledna kontradikcija između ove dvije odredbe nije riješena u Zakonu. (Vidi i: Evropska komisija za demokratiju kroz zakon, Venecijanska komisija, 2015): &42- 45; i Human Right Watch (2012):22.

¹¹⁴ Venecijanska komisija (2015): & 39

¹¹⁵ Ibid

¹¹⁶ Ibid

¹¹⁷ Nabrojane osnove za pritužbe prevazilaze one koje su relevantne za ECRI mandat i takođe uključuju, na primjer: pol, socijalni status, obrazovanje te članstvo u sindikatu (Zakon o zabrani diskriminacije (2009): čl.2)

¹¹⁸ Venecijanska komisija (2015): && 87-88. Cf. ECRI Preporuka br. 2 o specijalizovanim tijelima za suzbijanje rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije na nacionalnoj osnovi – Dodatak: Poglavlje D, Princip 5(1) i 7(3).

obezbeđivanje zadovoljavajućih kadrovskih resursa i kampanja podizanja svijesti. Vlasti takođe trebaju osigurati da, u kontekstu planiranih izmjena i dopuna Zakona o ombudsmanu, da Institucija ombudsmana ima svoju finansijsku nezavisnost od vlade. Sem toga, vlasti trebaju intenzivirati napore na promovisanju usklađenosti sa preporukama Institucije ombudsmana.

3. Politike djelovanja na suzbijanju diskriminacije i netolerancije protiv LGBT osoba¹¹⁹

- Podaci

85. Vlasti su informisale delegaciju ECRI-a da u zemlji ne postoje statistički podaci o broju LGBT populacije i veoma limitirani podaci o pitanjima koja se odnose na LGBT, pošto ne postoje zvanične mjere za sakupljanje i analiziranje podataka o diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Ovo dovodi do nedostatka informacija o diskriminaciji LGBT osoba u raznim sferama, kao što je zapošljavanje, obrazovanje, stanovanje ili zdravstvena zaštita. Preporuka CM/rec(2015)5 Komiteta ministara Vijeća Evrope o mjerama za suzbijanje diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta ukazuje da se lični podaci koji se odnose na seksualnu orijentaciju osobe ili rodni identitet mogu prikupiti samo kada je to neohodno za izvršenje specifičnog, zakonskog i legitimnog cilja. Jasno je da bez ovih informacija ne može se ni stvoriti čvrsta osnova za izradu i provođenje politika za bavljenje netolerancijom prema i diskriminacijom protiv LGBT osoba.

86. ECRI bilježi pozitivnu činjenicu da je u 2015. godini, Komitet za ljudska prava pri Parlamentu Bosne i Hercegovine po prvi put rasparavljao o pitanju diskriminacije protiv LGBT osoba i zadužio Instituciju ombudsmana da izradi izvještaj o ovom pitanju, nakon čega bi uslijedilo uspostavljanje među-institucionalne radne grupe uz učešće grupa civilnog društva. ECRI bi želio ohrabriti radnu grupu i Instituciju ombudsmana da izrade sveobuhvatan pregled područja na kojima su LGBT osobe diskriminisane a nakon toga izrade i konkretne preporuke kako se treba baviti problemima koji su uočeni. ECRI takođe zapaža da su pitanja LGBT populacije uključena u Akcioni plan za pitanja polova na državnom nivou i da su, po prvi put, ta pitanja uključena u 2015. godini u enitetske akcione planove za pitanja polova.

- Zakonodavstvo

- *Istopolni partnerski odnos*

87. Nije moguće registrovati istopolno partnerstvo u zemlji. ECRI vjeruje da odsustvo priznavanja istopolnog partnerstva može voditi ka različitim oblicima diskriminacije na polju socijalnih prava. U tom smislu, ECRI skreće pažnju vlastima na preporuku CM/rec(2015)5 Komiteta ministara Vijeća Evrope državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.¹²⁰

¹¹⁹ U vezi sa definicijom LGBT cf. Vijeće Evrope, Diskriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u Evropi u 2011: 21 i 139.

¹²⁰ Vijeće Evrope, Komitet ministara, Preporuka CM/Rec(2015)5, posebno && 24 i 25.

88. ECRI takođe želi da skrene pažnju vlastima na presudu Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Oliari i ostali protiv Italije, gdje je Sud utvrdio da, iako član 12. Evropske konvencije o ljudskim pravima ne nameće obavezu vladama da omoguće paru istog pola sklapanje braka, nepostojanje pravnog okvira koji omogućava priznavanje i zaštitu njihovog odnosa, u ovom slučaju italijansko domaće zakonodavstvo¹²¹, prekršena su njihova prava prema članu 8. Konvencije.¹²²
89. ECRI preporučuje vlastima da izrade pravni okvir koji pruža mogućnost istopolnim parovima da njihov odnos bude priznat i zaštićen kako bi se bavili praktičnim problemima koji se tiču društvene realnosti u kojoj žive.

Promjena pola

90. Hiruški zahvat promjene pola nije moguće izvršiti u Bosni i Hercegovini i mora da se preduzme u inostranstvu. Vlasti su informisale delegaciju ECRI-a da sistem zaštite javnog zdravlja ne pokriva ove troškove. Prema trenutnoj praksi transseksualne osobe mogu promjeniti svoje ime i lični identifikacioni broj, uključujući i oznaku pola, nakon što su u potpunosti prošli proceduru promjene pola, uključujući i hirušku intervenciju.¹²³ Od njih se traži da dostave medicinske nalaze od ljekara koji je obavio intervenciju. Iako nije bilo izvještaja o problemima do sada, međutim, ne postoje zakonske ili administrativne odredbe za priznavanje procedura promjene pola i za regulisanje pratećih administrativnih procedura.¹²⁴ U tom kontekstu, ECRI bi želio podstaći vlasti da koriste postojeće odluke i smjernice koje su izradila različita tijela Vijeća Evrope sa ciljem uspostavljanja kriterija za regulisanje procedura za promjenu pola i pravno priznavanje promjene pola.¹²⁵
91. ECRI predlaže da vlasti regulišu procedure i uslove za promjenu pola, u skladu sa smjernicama Vijeća Evrope.

- Diskriminacija LGBT osoba u ključnim područjima društvenog života

92. Iako su počeli da se pojavljuju neki znaci poboljšanja, nivo tolerancije prema LGBT osobama je još uvijek vrlo nizak u zemlji. Istraživanje provedeno u 2013. godini pokazuje da 56,5% ispitanika u Bosni i Hercegovini smatra da je

¹²¹ ECRI podsjeća da u slučaju Vallianatos i Ostali protiv Grčke, Evropski sud za ljudska prava (EctHR) je utvrdio kršenje člana 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima a u vezi sa članom 8. zbog toga što su heteroseksualni parovi bili jedini koji su mogli zaključiti građansko partnerstvo koje omogućava nacionalno zakonodavstvo. ECRI takođe primjećuje da utvrđivanje kršenja člana 8. u predmetu Oliari i Ostali protiv Italije nije bilo zasnovano na činjenici da nacionalni zakon diskriminiše parove istog pola.

¹²² ECtHR(2015), Presuda Oliari i Ostali protiv Italije (Aplikacija br.18766/11 i 36030/11)

¹²³ Sarajevo otvoreni centar (2015):14

¹²⁴ Vlasti su informisale ECRI da je u RS izmjenjen Zakon o registru (2009) u 2013. i sada sadrži mogućnost promjene polnog markera u matičnoj knjizi rođenih.

¹²⁵ Posebno: relevantne presude EctHR, kao što je: EctHR (2015), YY protiv Turske (Aplikacija br.1493/08) presuda; EctHR (2002), Goodwin protiv UK, (Aplikacija br.28957/95) presuda; Vijeće Evrope, Komitet ministara, Preporuka CM/Rec(2015)5, && 21,22 i 23; Vijeće Evrope, Jedinica za seksualnu orijentaciju i rodni identitet (2015), Zaštita ljudskih prava transeksualaca - Kratki vodič za pravno priznavanje pola; Vijeće Evrope, Komesar za ljudska prava (2009), Ljudska prava i rodni identitet.

homoseksualnost bolest koju treba liječiti.¹²⁶ Nevladine organizacije opisuju opšte stanje u zemlji u kojoj se seksualnost i seksualna orijentacija smatraju privatnom stvari o kojoj ne treba da se raspravlja u javnim sferama.¹²⁷ Posljedica toga je da LGBT osobe pokušavaju da prikriju svoju seksualnu orijentaciju.¹²⁸ Prema istraživanju provedenom u 2013. godini, među 545 LGBT osoba, 35,8% iskusilo je diskriminaciju zbog njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. U 93,8% slučajeva, slučajevi diskriminacije nisu prijavljeni, uglavnom zbog straha da se deklariše pripadnost LGBT populaciji kao i zbog nepovjerenja prema organima vlasti.¹²⁹

93. Sarajevo otvoreni centar je u 2013. godini izvjestio o tri slučaja diskriminacije na polju stanovanja, pristupa robama i uslugama i zapošljavanja.¹³⁰ Tokom 2014. godine Organizacija je dokumentovala još tri slučaja diskriminacije koja su se odnosila na LGBT osobe u srednjim i visokoškolskim ustanovama.¹³¹
94. Mnistarstvo obrazovanja Unsko-sanskog kantona je u 2014. godini podržalo obuku osoblja u srednjim školama u kantonu sa ciljem podizanja svijesti o pitanjima LGBT populacije. Obuci je prisustvovalo 17 učesnika (nastavnici, asistenti u nastavi i psiholozi) iz različitih srednjih škola. Obuku su zajednički organizovali Sarajevo otvoreni centar, Cure Women Group i Heinrich Boll Foundation.¹³² U Kantonu Sarajevo, organizovan je kurs o zdravom načinu života koji je bio ponuđen kao alternativa učenicima koji ne pohađaju časove vjeronauke, uključujući i pitanja koja se odnose na seksualnu orijentaciju i toleranciju prema LGBT osobama. Međutim, ECRI je informisan da su ova dva događaja bile jedine aktivnosti i nisu dio šireg programa podizanja svijesti o pitanjima LGBT populacije, uprkso očiglednoj potrebi za ovakvim aktivnostima kako bi se dotaklo pitanje netolerancije sa kojom se susreću LGBT osobe (vidi && 26-29 i 43-44).
95. ECRI preporučuje da vlasti, u tijesnoj saradnji sa LGBT organizacijama, preduzimaju aktivnosti podizanja svijesti u cilju promovisanja tolerancije i suzbijanja diskriminacije protiv LGBT osoba.

¹²⁶ Sarajevo otvoreni centar (19.dec.2013).

¹²⁷ Danski institut za ljudska prava /COWI (2009):5

¹²⁸ Sarajevo otvoreni centar (2013): 29-31

¹²⁹ Ibid.: 31-33.

¹³⁰ Sarajevo otvoreni centar (2014):18

¹³¹ Sarajevo otvoreni centar (2015b):14

¹³² ILGA Europe (2015b):50

PRELAZNE PREPORUKE ZA DALJE AKTIVNOSTI

Dvije specifične preporuke za koje ECRI od vlasti Bosne i Hercegovine traži prioritarno provođenje su:

- ECRI još jednom ponavlja preporuke && 68 – 72 iz izvještaja iz 2010. godine, koje se tiču hitne potrebe ukidanja svih oblika segregacije u školama, uključujući i „dvije škole pod jednim krovom“ i monoetničke škole, te primjenu i dalje unapređivanje zajedničkog jezgra nastavnog plana i programa. ECRI takođe predlaže osiguranje inkluzivnog i nediskriminirajućeg okruženja za učenje u školama te uklanjanje simbola koji predstavljaju etničku ili religijsku obojenost.
- ECRI predlaže da vlasti ojačaju institucionalni kapacitet Institucije ombudsmana u cilju njenog osposobljavanja da efikasno izvršava svoj anti-diskriminatorni mandat. Ovo treba, između ostalog, da uključuje racionalizaciju procesa donošenja odluka kao i adekvatno povećanje finansiranja za kadrovsko jačanje i kampanje podizanja svijesti. Vlasti takođe trebaju osigurati da, u kontekstu planiranih izmjena i dopuna Zakona o ombudsmanu, Institucija ombudsmana zadrži svoju potpunu finansijsku nezavisnost od vlade. Sem toga, vlasti trebaju intenzivirati svoje napore na promovisanju poštivanja preporuka Institucije ombudsmana.

Proces praćenja ovih dvaju prelaznih preporuka vršit će ECRI tokom dvije godine nakon objavljivanja ovog izvještaja.

LISTA PREPORUKA

Mjesto preporuke u tekstu izvještaja prikazano je u zagradama.

1. (& 6) ECRI preporučuje da vlasti uopšteno usaglase Krivični zakon Bosne i Hercegovine sa ECRI-jevom Preporukom br. 7 u pogledu opšte politike kao što je naglašeno u prethodnim pasusima; a posebno treba da izričito (i) dodaju jezik, boju kože i državljanstvo, spolnu orijentaciju i rodni identitet u navedene osnove u članovima 145, 145a 171 i 176; (ii) krivično sankcionišu rasističke uvrede, klevete ili prijetnje, kao i javno izražavanje sa rasističkim ciljem, ideologije koja zagovara nadmoć, ili koja podcjenjuje ili ocrnjuje grupu osoba, na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, nacionalnosti ili nacionalnog ili etničkog porijekla; (iii) zabrani osnivanje ili vođstvo grupe koja promovise rasizam, te pružanje podrške takvoj grupi i učestvovanje u njenim aktivnostima; (iv) zabrani širenje i dijeljenje u javnosti, te proizvodnju ili skladištenje u svrhu širenja i dijeljenja u javnosti, sa rasističkim ciljem, svakog pisanog, ilustrovanog i drugog materijala sa rasističkim sadržajem; i (v) krivično sankcioniše javno osporavanje, umanjivanje važnosti, opravdavanje ili opraštanje, sa rasističkim ciljem, zločina genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina. Nadalje, rasistička i homo/transfobična pubuda treba da bude uvedena kao otežavajuća okolnost na državnom i entitetskom nivou gdje to već nije učinjeno.
2. (& 9) ECRI preporučuje da vlasti uopšteno usaglase odredbe građanskog i upravnog prava sa njom Preporukom br. 7 u pogledu opšte politike kao što je navedeno u prethodnim pasusima; a posebno treba da izmijene i dopune Zakon o zabrani diskriminacije da izričito: (i) uključi državljanstvo i rodni identitet kao nedozvoljene osnove; (ii) da zabrani djela diskriminacije udruživanjem i najavljenom namjerom diskriminacije; (iii) uvedu obavezu da se izmijene ili proglase nevažećim diskriminirajuće odredbe sadržane ugovorima, sporazumima i pravilnicima u oblasti zapošljavanja, te internim pravilima udruženja i stručnih tijela, kao što je preporučeno u ECRI-jevoj Preporuci br. 7, stav 14 u pogledu opšte politike. Nadalje, treba da uvedu odredbe kojima se obustavlja javno finansiranje rasističkih političkih partija ili organizacija.
3. (& 12) ECRI preporučuje da vlasti dodijele pravo i izgrade kapacitet Institucije ombudsmana da zastupa žrtve pred sudom u parnicama koje se odnose na diskriminaciju.
4. (& 18) ECRI daje snažnu preporuku da nadležne vlasti promijene sve nazive javnih mjesta, kao što su studentski dom na Palama i ulice koje su dobile naziv po ratnim zločincima i nacističkim saradnicima, koja bi mogla dovesti do javnih osporavanja, umanjivanja važnosti, opravdavanja i opraštanja, sa

rasističkim ciljem, genocida, ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, te da se ubuduće suzdrže od korištenja takvih imena.

5. (& 37) ECRI preporučuje da vlasti, u saradnji sa relevantnim građanskim društvenim grupama i međunarodnim organizacijama, izrade sveobuhvatnu strategiju za borbu protiv govora mržnje. Ta strategija treba da efikasno iskoristi ECRI-jevu preporuku br. 15 u pogledu opšte politike o borbi protiv govora mržnje. Treba, između ostalog, da sadrži (i) proaktivni mehanizam za praćenje govora mržnje; (ii) jaču saradnju predstavnika vlasti za provođenje zakona i samoregulacijskih medijskih tijela kako bi se olakšalo procesuiranje govora mržnje; (iii) proširenje mandata Centralne izborne komisije da prati korištenje govora mržnje tokom cjelokupnog trajanja predizborne kampanje; i (iv) veće učešće vlasti u pokretanju i vođenju kampanja protiv govora mržnje, uključujući i promovisanje osude i demantija od strane političkih predstavnika i zvaničnika.
6. (& 37) ECRI podsjeća na preporuke iz svog izvještaja iz 2010. godine u vezi sa potrebom suzbijanja etnički zapaljivih govora i izjava političara (&& 46-48) kao i onih koji se dnose na govor mržnje u medijima (&& 51-53)
7. (& 50) ECRI preporučuje da vlasti (i) izvrše procjenu obuka za policijske službenike, tužioce i sudije koje se odnose na zločine iz mržnje u cilju njihovog usavršavanja po potrebi; (ii) da nastave sa tim obukama te da ih proširuju; i (iii) da osiguraju da je nasilje nad povratnicima, vjerskim zajednicama i LGBT osobama adekvatno zastupljeno u tim obukama.
8. (& 51) ECRI preporučuje vlastima da osiguraju da svaka homo/transhobična motivacija u slučajevima nasilja bude uzeta u razmatranje od strane nadležnih agencija za provođenje zakona prilikom istrage ovakvih incidenata.
9. (& 52) ECRI preporučuje vlastima da izvrše reviziju udžbenika za vjeronauku koji se koristi u RS u 8. razredu i uklone sadržaj koji podstiče na netoleranciju i mržnju protiv Jehovinih svjedoka.
10. (&59) ECRI naglašeno podsjeća na preporuke && 68-72 iz svog izvještaja iz 2010. godine, posebno kada se tiče hitnog obustavljanja svih oblika segregacije u školama, uključujući i „dvije škole pod jednim krovom“, te monoetničkih škola kao i primjenu i dalje razvijanje zajedničkog jezgra nastavnog plana i programa. ECRI takođe sa naglašavanjem predlaže osiguranje inkluzivnog i nediskriminatornog ambijenata u školama i uklanjanje svakog simbola koji predstavlja etničku ili religijsku obojenost.
11. (& 64) ECRI preporučuje vlastima da, u saradnji sa UNHCR, sakupe relevantne podatke o povratnicima i pregledaju njihov socijalni status, ranjivost i potrebe. Vlasti trebaju u potpunosti implementirati revidiranu Strategiju za provođenje Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma. ECRI takođe preporučuje da vlasti osiguraju da se, po povratku imovine, od povratnika ne traži novčana nadoknada za radove koji su urađeni na njihovoj imovini tokom njihove odsutnosti. Sem toga, ECRI preporučuje da vlasti

uspostave efikasan mehanizam kojim se garantuje da povratnici ne budu u nepovoljnom položaju u pogledu povlastica za socijalno zbrinjavanje i da ne budu predmet prolongiranog čekanja kada se registruju za ovu pomoć nakon povratka.

12. (& 67) ECRI naglašeno preporučuje da vlasti izvrše presudu Evropskog suda za ljudska prava iz 2009. godine u predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine. ECRI takođe podsjeća na svoju preporuku & 81 iz svog izvještaja iz 2009. godine u vezi sa potrebom osiguranja da pripadnici nacionalnih manjina kao i osobe koje se ne poistovjećuju sa nekim od konstitutivnih naroda ili nacionalnih manjina imaju i u zakonu i u praksi istovjetne mogućnosti i prilike za pristup zapošljavanju u javnom sektoru.
13. (& 75) ECRI preporučuje vlastima da izrade sveobuhvatnu i integrisanu nacionalnu strategiju za Rome. Ova strategija treba da, između ostalog, uključuje (i) mjere koje imaju za cilj dovođenje stope pohađanja i završetka školovanja kao i stopu zapošljavanja Roma u ravan sa cjelokupnom populacijom; (ii) povećane aktivnosti o pravima Roma u romskoj zajednici, i (iii) stavljanje u centar interesovanja pitanja polne pripadnosti kao i potrebe i ranjivost djevojčica i žena Romkinja. Sem toga, ECRI predlaže da vlasti osiguraju dovoljna finansijska sredstva za potpuno provođenje planiranih mjera.
14. (& 76) ECRI takođe preporučuje vlastima da primjenjuju Zakon o boravištu iz 2015. godine na način da omoguće Romima da dobiju lična dokumenta i rodne listove.
15. (& 84) ECRI preporučuje vlastima da jačaju institucionalne kapacitete Institucije ombudsmana sa ciljem njenog osnaživanja kako bi efikasno izvršavala svoj anti-diskriminatorski mandat. Ovo treba da uključuje, između ostalog, djelotvorniji proces donošenja odluka i adekvatno povećanje finansijskih sredstava za obezbeđivanje zadovoljavajućih kadrovskih resursa i kampanja podizanja svijesti. Vlasti takođe trebaju osigurati da, u kontekstu planiranih izmjena i dopuna Zakon o ombudsmanu za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, Institucija ombudsmana ima svoju finansijsku nezavisnost od vlade. Sem toga, vlasti trebaju intenzivirati napore na promovisanju usklađenosti sa preporukama Institucije ombudsmana.
16. (& 89) ECRI preporučuje vlastima da izrade pravni okvir koji pruža mogućnost istopolnim parovima da njihov odnos bude priznat i zaštićen kako bi se bavili praktičnim problemima koji se tiču društvene realnosti u kojoj žive.
17. (& 91) ECRI preporučuje vlastima da regulišu procedure i uslove za promjenu pola, u skladu sa smjernicama Vijeća Evrope.
18. (& 95) ECRI preporučuje vlastima da u tijesnoj saradnji sa LGBT organizacijama, preduzimaju aktivnosti podizanja svijesti u cilju promovisanja tolerancije i suzbijanja diskriminacije protiv LGBT osoba.

Bibliografija

Ova bibliografija sadrži glavne pisane izvore korištene tokom ispitivanja stanja u Bosni i Hercegovini. Ne treba je smatrati kao konačnu listu svih izvora informacija dostupnih ECRI-u tokom pripreme ovog izvještaja.

EVROPSKA KOMISIJA PROTIV RASIZMA I NETOLERANCIJE (ECRI)

1. ECRI (2014), Zaključci o implementaciji preporuka u odnosu na Bosnu i Hercegovinu predmet prelaznog praćenja, CRI (2014) 4.
2. ECRI (2011a), Drugi izvještaj o Bosni i Hercegovini, CRI (2011) 2.
3. ECRI (2005), Prvi izvještaj o Bosni i Hercegovini, CRI (2005) 2.
4. ECRI (1996), Preporuka opšte politike br.1: Borba protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije, CRI (96) 43.
5. ECRI (1997), Preporuka opšte politike br. 2: Specijalizovana tijela za borbu protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije na državnom nivou, CRI (97) 36.
6. ECRI (1998a), Preporuka opšte politike br. 3: Suzbijanje rasizma i netolerancije prema Romima/ Ciganima, CRI (98) 29.
7. ECRI (1998b), Preporuka opšte politike br. 4: Nacionalna istraživanja o iskustvima i percepciji diskriminacije i rasizma posmatrano sa tačke potencijalnih žrtava, CRI (98) 30.
8. ECRI (2000), Preporuka opšte politike br. 5: Suzbijanje netolerancije i diskriminacije prema Muslimanima, CRI (2000) 21.
9. ECRI (2001), Preporuka opšte politike br. 6: Borba protiv širenja rasističkih, ksenofobičnih i antisemitskih materijala putem interneta, CRI (2001) 1.
10. ECRI (2003), Preporuka opšte politike br. 7: Nacionalna legislativa za suzbijanje rasizma i rasne diskriminacije, CRI (2003) 8.
11. ECRI (2004a), Preporuka generalne politike br. 8: Borba protiv rasizma uporedo sa borbom protiv terorizmom, CRI (2004) 26.
12. ECRI (2004b), Preporuka opšte politike br. 9: Borba protiv antisemitizma, CRI (2004) 37.
13. ECRI (2007a), Preporuka opšte politike br. 10: Borba protiv rasizma i rasne diskriminacije u i kroz obrazovanje u školi, CRI (2007) 6.
14. ECRI (2007b), Preporuka opšte politike br. 11: Suzbijanje rasizma i rasne diskriminacije u policiji, CRI (2007) 39.
15. ECRI (2009), Preporuka opšte politike br. 12: Suzbijanje rasizma i rasne diskriminacije u oblasti sporta, 2009, CRI (2009) 5.
16. ECRI (2011b), Preporuka opšte politike br. 13: Suzbijanje anti- ciganizma i diskriminacije Roma, 2011, CRI (2011) 37.
17. ECRI (2012), Preporuka opšte politike br. 14: Suzbijanje rasizma i rasne diskriminacije u oblasti zapošljavanja, CRI (2012) 48.
18. ECRI (2016b), Preporuka opšte politike br. 15: Suzbijanje govora mržnje, CRI (2016) 15.

19. ECRI (2016a), Preporuka opšte politike br. 16: Zaštita ilegalnih migranata od diskriminacije, CRI (2016) 16.

Drugi izvori

20. Albanski institut za medije (2014), Online govor mržnje u jugoistočnoj Evropi, Odgovornost i uloga medija,
<http://www.institutemedia.org/Documents/PDF/Hate%20speech%20in%20online%20media%20in%20SEE.pdf>.
21. Analitika, Projekt: Procesuiranje zločina iz mržnje u BiH, Početak: 10/2012,
<http://analitika.ba/en/projects/prosecuting-hate-crimes-bih>.
22. Analitika (2014), Za diskusiju: Važnost procesuiranja govora mržnje,
<http://analitika.ba/en/publications/importance-prosecuting-hate-speech-post-conflict-country-lessons-and-bosnia-and>.
23. Analitika (2014), Za diskusiju: Podvući liniju u Bosni i Hercegovini: Zagovaranje mržnje podsticanjem na neprijateljstvo, diskriminaciju i nasilje,
http://analitika.ba/sites/default/files/publikacije/drawing_the_line-discussion_paper_06-17_mart_final.pdf.
24. Balkan inside (2013, decembar 19), Govor mržnje je postao način komunikacije u Bosni i Hercegovini,
<http://www.balkaninside.com/hate-speech-became-a-way-of-communication-in-bosnia-and-herzegovina/>.
25. Balkan Insight (2014, Mart 12), Srpski govor mržnje donosi Bosni zastoj u utakmici,
<http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-serbia-match-stopped-over-nationalistic-slogans>.
26. Balkan Insight (2014, Oktobar 9), Uvrede lete kako se približavaju nedeljni izbori u Bosni,
<http://www.balkaninsight.com/en/article/parties-trade-insults-prior-bosnia-elections>.
27. Balkan Insight (2014, April 28), Napad na policijsku stanicu u Bosni podiže etničke tenzije,
<http://www.balkaninsight.com/en/article/deadly-terrorist-attack-on-police-station-raises-ethnic-tensions-across-bosnia>.
28. Balkan Insight (2014, Mart 8), Bosanski momci zahtjevaju istragu povodom napada na klub,
<http://www.balkaninsight.com/en/article/lgtb-bosnians-ask-to-investigate-homophobic-attack-03-07-2016>.
29. Balkan Insight (2014, Mart 21), Šef bosanskih Srba igra na kartu nacionalizma na izborima,
<http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnian-serb-chief-plays-nationalist-card-in-elections-03-21-2016>.
30. Balkan Insight (2014, Jun 23), Bosanski Predsjednik vlade pokušao da promjeni ime ulice koja nosi naziv Ustaša u Mostaru,
<http://www.balkaninsight.com/en/article/streets-in-mostar-celebrate-nazi-collaborationists-06-23-2016>.
31. Balkanist (2015, Juni 15), Da li Bosanski fudbal ima nekih anti- semitskih problema,
<http://balkanist.net/does-bosnian-football-have-an-anti-semitism-problem/>.
32. Bieber, F. (2012, Novembar 19), „Miješano meso“ ili lekcija u nacionalnoj čistoći u Republici Srpskoj,
<http://florianbieber.org/2012/11/19/lesson-in-national-purity-in-republika-srpska/>.
33. CARE international, Smjernice za praćenje primjene nacionalnog plana za uključivanje Roma,

<http://carebalkan.org/doc/1389100856.pdf>.

34. Zaštitnici ljudskih prava (2014, Oktobar 6), Govor mržnje je gorivo za izbore u Bosni i Hercegovini,
<http://civilrightsdefenders.org/news/elections-fuelling-hate-speech-in-bosnia-and-herzegovina/>.
35. Zaštitnici ljudskih prava (2015, Jun 10), Organizacije za zaštitu ljudskih prava predlažu amandmane da bi se na adekvatan način regulisao govor mržnje,
<http://civilrightsdefenders.org/news/human-rights-organisations-proposes-amendments-to-ensure-adequate-regulation-of-hate-crime/>.
36. Ustavni sud Bosne i Hercegovine (2016, Maj 26), slučaj U-7/15, odluka.
37. Vijeće Evrope, Ad hoc Odbor eksperata za pitanje Roma (CAHROM), (2013), Tematski izvještaj o socijalnom zbrinjavanju Roma i legalizaciji romskih kuća i naselja (CAHROM posjeta Tirani, Albanija, od 15 do 17 aprila 2013), CAHROM (2013) 18.
38. Vijeće Evrope, Savjetodavni Komitet za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina (2014), Komentari Vlade Bosne i Hercegovine na treće mišljenje Savjetodavnog komiteta na sprovođenje Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine, GVT/COM/III(2014) 001.
39. Vijeće Evrope, Evropska komisija za demokratiju kroz zakon (Venecijanska komisija) (2015), Mišljenje o nacrtu zakona o Obdusmanu za ljudska prava u Bosni i Hercegovini.
40. Vijeće Evrope, Vijeće Ministara (1997), Preporuka br. R (97) 20 od strane Vijeća Ministara državama članicama o „govoru mržnje“, usvojena 30.10.1997.,
<http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/othercommittees/dh-lgbt/docs/CMRec%2897%2920en.pdf>.
41. Vijeće Evrope, Evropski sud za ljudska prava (ECTHR) (GC) (2009), Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, aplikacija br. 27996/06 i 34836/06, presuda.
42. Vijeće Evrope, ECTHR (2014) Zornić protiv Bosne i Hercegovine, aplikacija br. 3861/06.
43. Vijeće Evrope, Upravni odbor za Ljudska prava (2013), praćenje preporuke CM/Rec (2010) 05 o mjerama za borbu protiv diskriminaciju zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, odgovori država članica, CDDH (2013) 004FIN,
[http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/othersissues/lgbt/Questionnaire/CDDH\(2013\)004FIN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/othersissues/lgbt/Questionnaire/CDDH(2013)004FIN.pdf).
44. Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine (2007), Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma na polju zapošljavanja, smještaja i zdravstvene zaštite, 2007.
45. Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine (2015), Akcioni plan za djecu za Bosnu i Hercegovinu 2015- 2018.
46. Vijeće nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine, u Evropskoj povelji o regionalnim ili manjinskim jezicima (2015), drugi periodični izvještaj predstavljen Generalnom sekretaru Vijeća Evrope u skladu sa članom 15. povelje: Bosna i Hercegovina.
47. Cukrowska, E., Kocze, A. (2013). Interakcija između pola i etničke pripadnosti: izlaganje o strukturalnim razlikama kod romskih žena, Analiza UNDP/ World Bank/EC regionalni pregled podataka o Romima. Uključivanje Roma Radni papiri. Bratislava: UNDP

48. Danski institut za ljudska prava/ COWI (2009), Pravni studij o homofobiji, transfobiji i diskriminaciji,
http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/BosniaHerzegovinaLegal_E.pdf.
49. Dekada inkluzije Roma 2005- 2015 (2014a), Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine 2013,
www.romadecade.org/cms/upload/file/9762_file_3_bih-2013.pdf.
50. Dekada inkluzije Roma Fondacija Sekretarijata (2014b), praćenje civilnog društva u sprovođenju Nacionalne strategije o inkluziji Roma i Dekade akcionog plana u Bosni i Hercegovini u 2012 i 2013.
51. Dekada inkluzije Roma Fondacija Sekretarijata (2015), Index uključivanja Roma 2015.
52. Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini (2014, Septembar 15), Govor mržnje je neprihvatljiv u demokratskom društvu, kaže EU.
<http://europa.ba/News.aspx?newsid=7266&lang=EN>
53. Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini (2015, Mart 5), osnovan Upravni odbor projekta „Podrška trajnim rješenjima revidiranog Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma“,
<http://europa.ba/?p=17078>
54. Dxidix, D. (2015, Februar 13), Bosansko odvojene školstvo duboko naglašava podjeljenost na Balkanu,
www.balkaninsight.com/en/article/sosnia-s-segregated-schools-maintain-educational-divide.
55. Evropska komisija (2013), Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine, SWD (2013) 415 final,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/ba_rapport_2013.pdf.
56. Evropska komisija (2014), Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-bosnia-and-herzegovina-progress-report_en.pdf.
57. Evropska komisija (2015), Radni dokument osoblja komisije, Izvještaj 2015. Bosna i Hercegovina, SWD (2015) 214 konačan,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110-bosnia-and-herzegovina.pdf.
58. Human Rights Watch (2012), Građani drugog reda- Diskriminacija protiv Roma, Jevreja i drugih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini.
59. Human Rights Watch (2014, Februar 4), Bosna i Hercegovina: Napad na LGBT aktiviste- osigurati pravdu, zaštititi aktiviste,
<https://www.hrw.org/news/2014/02/04/bosnia-and-herzegovina-attack-lgbt-activists>.
60. ILGA- Evropa (2015a), Pregled stanja ljudskih prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini- Doprinos EC 2015. Izvještaju o napretku,
http://www.liga-europe.org/sites/default/files/liga-europes_submission_to_ec_2015_progress_report-bih.pdf.
61. ILGA (Međunarodno udruženje lezbejki, homoseksualaca, biseksualaca, trans i interseksualnih asocijacija) Evropa (2015b), Godišnji izvještaj- Bosna i Hercegovina,
http://www.liga-europe.org/sites/default/files/01_full_annual_review_updated.pdf.
62. Inicijativa za praćenje evropskih integracija Bosne i Hercegovine (2014), Alternativni izvještaj o napretku (2014),

- <http://adi.org.ba/wp-content/uploads/2014/07/alternativni-izvještaj-2014-ENG-za-web.pdf>.
63. Institucija ombudsmana za ljudska prava u Bosni i Hercegovini (2014), Specijalni izvještaj o statusu Roma u Bosni i Hercegovini, www.osce.org/bih/110495?download=true.
64. Institucija ombudsmana za ljudska prava u Bosni i Hercegovini (2015), Godišnji izvještaj 2014, <http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen-doc20150515144343319eng.pdf>.
65. Centar za posmatranje internog raseljavanja (IDMC) (2015, Novembar 19), Bosna i Hercegovina: Etno- politički programi i dalje produžavaju raseljavanje, www.internal-displacement.org/europe-the-caucasus-and-central-asia/bosnia-and-herzegovina/2014/bosnia-and-herzegovina-ethno-political-agendas-still-prolonging-displacement.
66. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (žalbeno vijeće) (2004, April 19), Presuda u predmetu Tužilac protiv Krstića.
67. Vijesti na internetu u Bosni i Hercegovini (2014), Sloboda interneta i onlajn govor mržnje: Politika medija i internet u Bosni i Hercegovini, <http://internews.ba/sites/default/files/resursi/internet%20freedom%20and%20online%20hate%20speech-Lejla%20Turcilo.pdf>.
68. Međunarodna krizna grupa (2013), [Bosanski opasni tango: Islam i nacionalizam](http://www.mcgk.org/bosnia/Bosanski-opasni-tango-Islam-i-nacionalizam).
69. [Međureligijsko Vijeće u Bosni i Hercegovini \(2016\), Zaštita svetinja- peti godišnji izvještaj, obuhvata period od 1. novembra 2014. do 31. oktobra 2015.](http://www.irex.org/sites/default/files/u105/EE_MSi_2015_Bosnia.pdf)
70. IREX (2015) , Evropski i Evroazijski index održivosti medija 2014., https://www.irex.org/sites/default/files/u105/EE_MSi_2015_Bosnia.pdf.
71. Zajednička komisija za ljudska prava, prava djece, mladih, imigranata, izbjeglica, azilanti i morala (nema datuma),
72. Jukić, E. M. (2015, Jun 9), Sporenje odlaže objavljivanja rezulta popisa u Bosni, [Balkan Insight](http://www.balkaninsight.com/en/article/political-disputes-delez-publication-of-bosnia-a-census-results), www.balkaninsight.com/en/article/political-disputes-delez-publication-of-bosnia-a-census-results.
73. Latal, S.(2015, Maj 28), Bosanski Srbi odgađaju objavljivanje rezultata popisa, [Balkan Insight](http://www.balkaninsight.com/en/article/new-political-games-delez-release-of-bosnia-s-census-data), www.balkaninsight.com/en/article/new-political-games-delez-release-of-bosnia-s-census-data.
74. Ministarstvo Civilnih poslova Bosne i Hercegovine (2015), Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, Drugi periodični izvještaj predstavljen Generalnom sekretaru Vijeća Evrope u skladu sa članom 15. Povelje: Bosna i Hercegovina.
75. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine (2010), revidirana Strategija za primjenu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma, <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/izbjeglice/revidirano%20strategija%20Engleski.pdf>.
76. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine (nema datuma), Dostavljanje informacija Specijalnom izvištocu UN-a za pitanja manjina,

<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/IEMinorities/ProtectionRoma/BosniaHerzegovina.pdf>.

77. Nezavisne novine (2016, April 18), Mile Budak dobio ulicu u Čapljini, <http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Mile-Budak-dobio-ulicu-u-Capljini/365660>.
78. O'Higgins, Niall (2012), Romi i ne- Romi na tržištu rada u centralnoj i jugoistočnoj Evropi, Uključivanje Roma putem radnih dozvola, Bratislava: UN program razvoja.
79. Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi (OSCE), Misija u Bosni i Hercegovini (2013, Novembar 22), OSCE je pokrenuo online instrument za praćenje zločina iz mržnje kao i onih motivisanih predrasudama u Bosni i Hercegovini, <http://www.osce.org/bih/108843>.
80. Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi (OSCE), Misija u Bosni i Hercegovini (2015, Jun 18), Građani protiv mržnje u Bosni i Hercegovini, <http://www.osce.org/default.aspx?newsid=2077&lang=en>.
81. OSCE, Misija u Bosni i Hercegovini, borba protiv govora mržnje, <http://www.osce.org/default.aspx?id=143&lang=en>.
82. OSCE/ Kancelarija za Demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), izvještaji o zločinima iz mržnje, Bosna i Hercegovina, <http://hatecrime.osce.org/bosnia-and-herzegovina>.
83. OSCE/ ODIHR (2013), Izvještaji o zločinima iz mržnje, Bosna i Hercegovina 2012, http://hatecrime.osce.org/bosnia-and-herzegovina?year_2012.
84. OSCE/ ODIHR (2014), Izvještaji o zločinima iz mržnje, Bosna i Hercegovina 2013, http://hatecrime.osce.org/bosnia-and-herzegovina?year_2013.
85. OSCE/ ODIHR, Misija za posmatranja izbora (2015), završni izvještaj za Opšte izbore u Bosni i Hercegovini 12. oktobar 2014., <http://www.osce.org/odihr/elections/bih/133511?download=true>.
86. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, Vijeće za nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (online) dostupno na: www.parlament.ba/sadrzaj/komisije/ostalo/manjine/default.aspx?id=3184&langTag=en-us&pril=b.
87. Pejaković, N. (2012, novembar 18), Miješano meso (originalno izdato na web stranici Glasa Srpske), re- izdato na Trebinje.com, <http://www.trebinje.com/magazinsve/kategorije-arhiva-tekstova-pokategorijama/umjetnost-i-kultura/2206-nikola-pejakovic-mijesano-meso>.
88. Sarajevo Otvoreni Centar (2013), Brojevi života, Analiza rezultata istraživanja o potrebama LGTB zajednice u Bosni i Hercegovini, <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2013/09/analiza-istarzivanja-eng-web-verzija.pdf>.
89. Sarajevo Otvoreni Centar (2013, Decembar 19), 56,5% građana Bosne i Hercegovine i dalje misli „homoseksualnos mora biti liječena“, <http://soc.ba/en/56-5-of-bih-citizens-still-think-homosexuality-must-be-cured/>.
90. Sarajevo Otvoreni Centar (2014), Pink izvještaj - Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT populacije u Bosni i Hercegovini u 2013., <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/04/pink-report-za-web.pdf>.

91. Sarajevo Otvoreni Centar (2015a), Papiri o stanju ljudskih prava 12, Kriminalizacija zločina iz mržnje prema Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine,
http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/HRP_ENG_hate-crime.pdf.
92. Sarajevo Otvoreni Centar (2015b), Pink izvještaj- Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT populacije u Bosni i Hercegovini u 2014.,
<http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/03/pink-report-2014-za-web.pdf>.
93. Organizacija za medije južne i istočne Evrope (SEEMO) (2011), Sloboda štampe na zapadnom Balkanu i Turskoj,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/speak_up/seemo.pdf.
94. The Local (2015, April 5), Bosanski navijači pjevaju anti-semitske slogane,
<http://www.thelocal.at/20150405/bosnian-fans-chant-anti-semitic-slogans->
95. Transparency International Bosna i Hercegovina (2014), procjena sistema nacionalnog integriteta- Bosna i Hercegovina 2013.,
http://www.transparency.org/whatwedo/publication/national_integritz_system_assessment_bosnia_and_herzegovina_2013.
96. Ujedinjene Nacije, Odbor za eliminaciju rasne diskriminacije (CERD) (2013), razmatranje izvještaja podnesenih od država članica u skladu sa članom 9. Konvencije- Bosna i Hercegovina, CERD/C/BiH/9-11.
97. Ujedinjene Nacije, Kancelarija za ljudska prava Visokog komesara (2012, Septembar 25), Bosna i Hercegovina: UN stručnjak uvodi mjere za unapređenje prava manjina i zajednica.
98. Večernji List BiH (2014, Jul 30), u Bihaću jedna ulica nosi naziv po ratnom zločincu Rasimu Deliću,
<http://www.vecernji.ba/u-bihacu-jedna-ulica-nosi-naziv-po-ratnom-zlocincu-rasimu- delicu-953136>.

